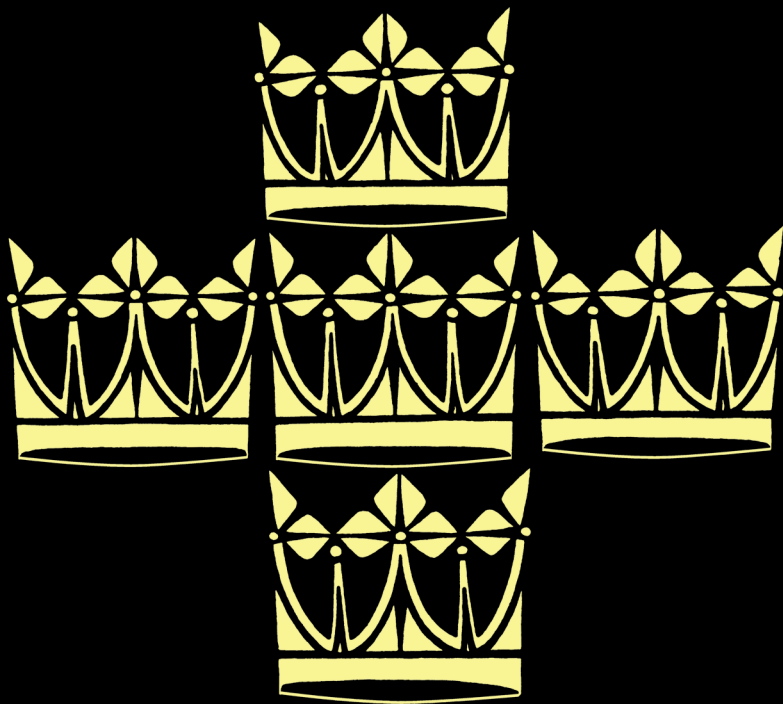

Knut Johannessen

Christian Frederik og den norske løve 1813–1814 385

Nils G. Bartholdy

Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med
heraldiske konsekvenser 411

Heraldica varia 427

Heraldisk litteratur siden sidst 429

Bengt Olof Kälde 1936–2014 430

Hæfte nr. 109 er udgivet med støtte fra Nordisk
Publiceringsnævn for humanistiske og samfunds-
videnskabelige tidsskrifter (NOP-HS) og Alnefelts Legat.

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af *SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA*, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år DKK 260,-. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Ældre numre af Heraldisk Tidsskrift kan købes, hvis oplag haves.

Redaktør

Rådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, aih, Granebakken 9, N-1284 Oslo, Norge - sidselrud@heraldik.org

Redaktion

Heraldisk konsulent, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, AIH, Rigsarkivet, Danmark - bartholdy@heraldik.org

Heraldisk rådgiver, fil.mag. Wilhelm Brummer - brummer@heraldik.org

Hovrättsassessor, jur.lic. Martin Sunnqvist, Lunds universitet, Sverige - sunnqvist@heraldik.org

Redaktionsråd

Principal Records Specialist, D.Phil (oxon.) Adrian Ailes, AIH, FSA, FRHistS, The National Archives, UK

Amanuens, ordensintendant, fil.kand. Tom C. Bergroth, AIH, Åbo Landskapsmuseum, Finland og

Kungl. Maj:ts Orden, Sverige

Associate Professor, Ph.D. D'Arcy J. D. Boulton, AIH, FSA, Medieval Institute, University of Notre Dame, USA

Historiker, forfatter, cand.philol. Terje Bratberg, Norge

Universitetslektor, jur.dr., fil.kand. Eric Bylander, Uppsala universitet, Sverige

Ph.D. Clive Cheesman, Richmond Herald, College of Arms, England

Cand.scient. Steen Clemmensen, AIH, Danmark

Fil.dr. Inga von Corswant-Naumburg, Sverige

Førsteamanuensis, dr. polit. Jan Oskar Engene, Universitetet i Bergen, Norge

Fil.dr.h.c. Vigdís Finnbogadóttir, Islands forhenværende Præsident, Island

Professor em., dr.philos. Erla Bergendahl Hohler, FSA, Universitetet i Oslo, Norge

Cand.mag. Poul greve Holstein, Danmark

Tandlæge, cand.odont. Per Hougaard, Danmark

Gymnasiumlærer Guðný Jónasdóttir, B.A., Island

Statsheraldiker, kammarherre, fil.dr. Henrik Klackenborg, AIH, Riksarkivet, Sverige

Museumsinspektør, cand.arch. Peter Kristiansen, Rosenborg Slot, Danmark

Professor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, AIH, FRHistS, Københavns Universitet, Danmark

Ph.D. Antti Matikkala, aih, FSA, FRHistS, Helsingfors universitet, Finland

Dr. Torgeir Melsæter, Universiteit Antwerpen, Belgien

Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, NTNU, Gunnerusbiblioteket, Norge

Kgl. ordenshistoriograf, f. d. riddarhusgenealog, fil.kand. Per Nordenvall, AIH, Riddarhuset, Sverige

Elizabeth Roads, MVO, AIH, Lyon Clerk & Snawdoun Herald, Court of the Lord Lyon, Skotland

Professor, dr.phil. Georg Scheibelreiter, AIH, Institut für Österreichische Geschichtsforschung, Østrig

Fil.dr. Leif Tengström, aih, Finland

© Societas Heraldica Scandinavica 2014

ISSN 0040-6966

Grafisk produktion: Brødr. Fossum AS

Sat med 10/12 pkt. Arno Pro

Papir: 130 gram Arctic Volume White

Materialet i denne publikation er omfattet af den norske *Åndsverklovens* bestemmelser.

Uden særlig aftale med Societas Heraldica Scandinavica er enhver fremstilling af kopier og tilgængeliggørelse kun tilladt i den udstrækning, som noget sådant er hjemlet i lov eller tilladt som følge af en aftale med Kopinor, *interesseorgan for rettighedshavere til åndsverk*.

Christian Frederik og den norske løve 1813–1814

Av Knut Johannessen

Title: Christian Frederik and The Norwegian Lion 1813–1814

Abstract: In 1813, during the last year of union between Denmark and Norway, the Danish prince and heir to the throne Christian Frederik came to Norway as a governor. The following year he took the leadership in a national revolt against the treaty of Kiel, which decided that Norway should enter a new union with Sweden. After a period of three months as a regent he was elected King of Norway May 17, 1814, but abdicated five months later. In this article, Christian Frederik's use of seals during these three different periods is examined. Existing matrices were reused and new ones ordered both in Norway and from London. All of them represented the arms of Norway. A new flag was also decided, showing the Norwegian lion in one quarter of the red flag with a white cross which for centuries had been common for Norway and Denmark. Model drawings were made and new flags produced. To a large extent, Christian Frederik participated personally in the processes related to the new matrices and flags.

Keywords: Norway, Denmark, royal seals, seal matrices, seal impressions, flags.

Author information: Knut Johannessen, Senior Adviser, The National Archives, Norway, knjo@arkivverket.no

Christian 8., Danmarks konge fra 1839 til 1848, er den eneste skandinaviske monarken som har innehatt kongeverdigheten i to riker til forskjellig tid. Noen få måneder i 1814, i en alder av 27, var han konge i det selvstendige Norge med navnet Christian Frederik. I 1813 hadde den danske prinsen og tronfølgeren kommet til Norge som stattholder og kommanderende general, og i en mellomperiode i 1814 titulerte han seg regent før han ble valgt til konge. Før året var omme, var han tilbake i Danmark som dansk prins.

Det eneste spesifikt norske rikssymbolet Christian Fredrik møtte, var riksvåpenet, den norske løve. Fra slutten av 1200-tallet hadde

den kronede løven med øks i forlabbene vært kongeslektens og deretter rikets symbol. Fra tidlig i den dansk-norske unionens tid ble øksen gradvis forandret til å få et langt, krumt skaft og et blad nærmest som en hellebard. Løven ble fremstilt slik at den sto på eller grep om skaftet med alle potene.

Begivenhetene i 1813–1814 satte ikke varige spor i utseendet til det norske riksvåpenet. Men de utløste en hektisk aktivitet for å utstyre statsoverhodet og den norske selvstendige staten med de kjennetegn og verdighetstegn som forholdene tilsa og med den norske løve som motiv. Temaet for denne artikkelen er å kartlegge prosessen og

Ill. 1–2. To signeter på Rosenborg slott, det ene med den norske løve, det andre med den norske løve over Danmarks tre løver og tre kroner som erindring om Kalmarunionen. Foto: Kit Weiss.

Two matrices at Rosenborg Castle, Copenhagen, one with the Norwegian lion, the other with this lion over Denmark's three lions and the three crowns in memory of the union of Kalmar.

identifisere de nye objektene som ble skapt, i form av utstyr til besegling av dokumenter og flagg til bruk på fartøyer og festninger.¹ Vi skal også undersøke i hvilken grad Christian Frederik selv engasjerte seg i disse spørsmålene.

I

Stattholdersegl og rikssegl, kongesegl og privatsegl

I De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg slott i København befinner det seg et stort antall signeter eller seglstamper. Sett med norske øyne er to av dem spesielt interessante (ill. 1–2).² De to signetene er elegante arbeider. Grepet på signetene er av gull, og motivflaten er av karneol, et rødlig mineral. Motivet på det ene signetet er det norske riksvåpenet på et skjold med beslått bord. Over skjoldet svever en kongekrone, og skjoldet er omgitt av Elefantordenens kjede.

Det andre signetet har også krone og elefantorden, og skjoldet har beslått bord. Men våpenets innhold er sammensatt. I øverste felt ser vi på ny den norske løve. I de to nederste feltene står henholdsvis Danmarks tre løver og tre kroner. Som kjent skal kronene i denne forbindelse ikke representere Sverige, men være et minne om Kalmarunionen. Dette våpenet, der Norge har fått forrang fremfor Danmark, har ingen kjente paralleller. Det representerer en omforming av det såkalte kabinettsvåpenet, et tredelt riksvåpen der Danmark inntar den fornemste plassen foran Norge i den øvre delen av skjoldet, mens de tre unionskronene står nederst.

De to signetene utgjør utvilsomt et par. Stilen er empire, altså befinner vi oss omkring 1800 eller litt senere.

Proveniensopplysningene fra Rosenborg slott forteller at de to signetene kom til samlingen fra grevinne Danners bo i 1874. Grevinnen var enke etter kong Frederik 7. og residerte på Jægerspris slott på Nordvestsjælland. Det kan ikke være noen tvil om hvor-

dan signetene endte der. Den norske løvens fremtredende plass i begge signetene peker entydig mot Frederik 7.s far Christian 8. eller Christian Frederik. En tolkning som har vært fremsatt fra dansk side, er at signetet med tredelt motiv har vært brukt av Christian Frederik som stattholder, mens signetet med løven alene har vært hans symbol som konge av Norge.³ En annen hypotese har vært at begge signeter ble benyttet av Christian Frederik som konge.⁴ Begge forslag virker rimelege, men svarer de til virkeligheten?

I den omfattende litteraturen om Christian Frederiks virksomhet i Norge 1813–1814 er det lite å finne om hvordan han lot sine posisjoner som stattholder, regent og konge komme til uttrykk ved besegling av dokumenter. I den store artikkelen *Norges statsymboler til 1814* i (Norsk) Historisk Tidsskrift 1933⁵ har Hallvard Trætteberg gjennomgått bruken av særskilte rikssegl for Norge helt fra 1319 av, gjennom unionene med Sverige og senere med Danmark. Trætteberg setter sluttstrek for sin fremstilling ved Kielfreden 14. januar 1814. Dermed dekker han bare en del av Christian Frederiks stattholderperiode, men han har gjort viktige iakttagelser om seglbruken i dette tidsrommet. I en kort artikkel i samleverket *Dette er Norge 1814–1964* fortsetter Trætteberg fremstillingen av emnet i svært komprimert form.⁶ Han hadde imidlertid samlet et omfattende materiale, som finnes tilgjengelig i hans privatarkiv i Riksarkivet. Dette materialet har vært til stor nytte nå.⁷

Med utgangspunkt i de to signetene fra Rosenborg skal det i dette avsnittet settes et skarpere søkelys på Christian Frederiks bruk av segl under hans opphold i Norge. Hver av

fasene i hans maktbasis varte i bare noen måneder, og endringene kom på kort varsel. Derfor må det ha budt på utfordringer å dekke behovet for signeter og seglstamper.

Stattholderens segl

Det kongeriket Norge som Frederik 6. ga avkall på ved Kielfreden 14. januar 1814, var et vel definert geografisk område. I administrativ forstand var bildet mindre helhetlig. I de siste tiårene av unionen hadde den felles sentraladministrasjonen i København systematisk gått inn for å bygge ned eller avskaffe sivile sentralorganer i Norge og administrere riket som fire likestilte stiftamt. Stattholderembetet ble stående ledig etter 1771, og i 1797 var den gamle og landsomfattende Overhoffretten blitt opphevet og erstattet av fire stiftsoverretter.

Det var først i 1807, da forbindelsen mellom Danmark og Norge ble avbrutt under napoleonskrigene, at nye norske sentralinstitusjoner ble opprettet. De kom som rene krisetiltak. De fleste ble avvirket så snart kommunikasjonslinjene igjen ble åpnet, og de ble gjeninnført da situasjonen på ny ble vanskeligere. En regjeringskommisjon var opprettet i 1807 og besto til 1810. Stattholderembetet ble gjenopprettet i 1809, men innehaveren fra 1810 til 1813, Frederik av Hessen, måtte nøye seg med tittelen visestattholder. Stattholder-tittelen ble tatt frem igjen da Christian Frederik ble utnevnt ved reskript 11.5.1813. Utnevnelsen og prinsens hastige avreise til Norge var Frederik 6.s siste trekk i forsøket på å holde den dansk-norske helstaten samlet. Christian Frederik ankom til Norge bare ti dager etter utnevnelsen, og i instruksen, som

Ill. 3–4. To segl Christian Frederik benyttet som stattholder i Norge, det ene med det fullstendige riksvåpen, det andre med kabinettsvåpenet. Riksarkivet og Statsarkivet i Oslo.⁴⁴ Foto: Odd Amundsen.
Two seals used by Christian Frederik as a Governor of Norway, one with the complete Royal arms, the other with the Cabinet arms.

ble gitt 27.5., fikk han mer omfattende fullmakter enn sine forgjengere.

Det var vanlig at de regionale myndighetene i Norge brukte løven som sitt kjenne-tegn. Men helt i toppen av administrasjonsapparatet i Norge hadde det norske rikssymbolet trangere kår. Riktignok benyttet Regjeringskommisjonen i sin funksjonsperiode et embetssegl med den norske løve og en omskrift som identifiserte eieren. Men stattholderembetet hadde ikke eget segl. Christian Frederiks to nærmeste forgjengere hadde brukt sine personlige signeter til å be-segle embetsdokumenter. I Frederik av Hessens tilfelle betydde det at visestattholderens seglavtrykk ikke inneholdt noen figurer som viste tilknytning til den dansk-norske staten. Om Christian Frederik skulle følge samme seglpraksis, var de heraldiske utsiktene bedre.

Som dansk-norsk prins kunne han velge mellom et segl med kabinettsvåpenet og et annet med det fullstendige riksvåpenet. Men i begge tilfeller ville den norske løve bare være en av flere figurer.

Det var privatseglene som ble løsningen, også for Christian Frederik. Vi finner begge former av riksvåpenet representert i hans embetsførsel som stattholder. Han brukte fortrinnsvis det fullstendige riksvåpenet (ill. 3). Hovedskjoldet er ovalt, mellomskjoldet lett utsvingt øverst og hjerteskjoldet igjen ovalt. Rødt er markert med loddrett skravering, og blått med liggende. Skjoldet og kronen over blir støttet av to villmenn i svært slank utførelse, og det hele er plassert i et våpentelt. Utførelsen er meget elegant, og den er imponerende god i detaljene når vi tar hensyn til at høyden er bare 26 mm.

Ill. 5–6. Signeter på Rosenborg til de to foregående seglavtrykkene. Det ene er trolig opprinnelig laget for Frederik 5. ca. 1750. Det andre bærer Christian Frederiks initialer på grepet. Foto: Kit Weiss.

Matrices to the preceding impressions, Rosenborg Castle. Probably is the first one originally made for Frederik 5. ca. 1750. The second one bears Christian Frederik's initials on the handle.

Atskillig sjeldnere er et annet seglavtrykk som inneholder kabinettssvåpenet (ill. 4). Skjoldet er firkantet med en tunge nederst, og over svever en høy krone. Rundt skjoldet henger Elefantordenens kjede med klenodiet under. Seglavtrykket er rektangulært med avskårne hjørner. Slike avtrykk finner vi på brev fra Christian Frederik av mindre formell eller rent privat karakter. Utførelsen av kabinettssvåpenet er korrekt, men virker noe stiv. De to signetene har utvilsomt ikke noe felles opphav.⁸

Dette var altså signeter som Christian Frederik brakte med seg fra Danmark da han kom til Norge i mai 1813. Derfor kan vi også vente at han tok dem med seg tilbake til Danmark høsten 1814. På spørsmål til Rosenborg slott har jeg fått opplyst at to signeter som svarer til avtrykkene, befinner seg i samlingene der. Det ene, med kabinettssvåpenet, bærer Christian Frederiks initialer på skaftet (ill. 6). Vi må tro det er laget for ham i København. Det andre, med det fullstendige rikssvåpenet i perfekt graving, viser seg

å være et signet av krystall med tre flater, hvorav to er gravert (ill. 5). Signetet bærer signaturen A I med ørsmå bokstaver. Kunstneren er identifisert som Ahron Jacobson, den mest fremtredende seglstikkeren midt på 1700-tallet. Signetet kan opprinnelig være laget for Frederik 5., Christian Frederiks farfar. At også Christian Frederik hadde benyttet signetet og at det hadde vært med ham til Norge, har vært ukjent til nå.⁹

erimot har det ikke vært mulig å finne noe avtrykk fra Christian Frederiks stattholder-tid av det unike signetet på Rosenborg med løven i øverste felt. Det ville jo også vært en svært egenrådlig handling av en prins og stattholder å snu om på innholdet i en versjon av rikssvåpenet og sette Norge foran Danmark.

I én bestemt sammenheng kunne ikke stattholderen benytte sine personlige signeter i krystall og edelt metall. Under Christian Frederik hadde stattholderembetet overtatt fra Danske Kanselli i København utstedelsen av en del blanketter, for eksempel benefi-

Ill. 7. Segl som Christian Frederik i sin stattholdertid særlig benyttet til blanketter. Opprinnelig laget for Overhoffretten 1766 ved Christian 7.s tronbestigelse. Statsarkivet i Oslo.⁴⁵ Foto: Odd Amundsen.
Seal used by Christian Frederik especially for forms. Originally made for the Norwegian Supreme Court 1766, by the accession of Christian 7.

cium paupertatis, tillatelse til fri rettsførsel. Til å prege oblatene på disse dokumentene måtte det brukes en stålstamp som tålte tynge behandling. Her kom en ledig seglstamp etter Overhoffretten til nytte, eller snarere til unnsetning. Overhoffretten hadde benyttet stampen til å autorisere rettens protokoller og bekrefte dokumenter som embetet utstedte. Fra gammelt av var det tradisjon at Overhoffretten fikk nytt segl ved hvert kongesifte. Men i 1808, da Frederik 6. etterfulgte Christian 7., var Overhoffretten opphevet. Derfor ser vi at Christian Frederik som stattholder utstedte bevillinger med en seglstamp som stammet fra hans onkel Christian 7.s tronbestigelse i 1766 (ill. 7). Omskriften er SIG(ILLUM) CHRIST(I-ANI) VII D(EI) G(RATIA) REGIS DAN(IAE) NOR

Ill. 8. Stampen til foregående avtrykk, med utslipt omskrift. Riksarkivet. Begge foto: Odd Amundsen.
Matrix to the preceding impression, with the legend removed by grinding.

(VEGIAE) CAUSIS NOR(VEGICIS) DEST(INATUM) MDCCLXVI – seglet til Christian 7., Danmarks og Norges konge, bestemt for norske saker 1766.

Seglet er forholdsvis stort, 50 mm i diameter, og trolig er det utført i København. I fremstillingen av løvekroppen er det en gjennomført rytme. Hellebarden har tilnærmet sirkelform som gjentas videre utover i seglet. Skjoldet har en ganske intrikat form med tungkant nederst, lett svungne sider og avskårne hjørner øverst. Den høye kronen er sett nedenfra og går helt opp i seglranden. Skjoldet er omgitt først av Dannebrogordenen og deretter av Elefantordenen. De to klenodiene danner en akse som bryter skriftranden nederst. Ytterst er en rand med en slank planteranke. Den skifter retning fire ganger i sirkelen. Seglstampen kan vi trygt karakterisere som et

prektig arbeid. Men den reflekterte en helt annen stilart enn den som var gjeldende etter 1800, og enda verre: den representerte en monark som for lengst var død.

Vi kan følge Christian Frederiks bruk av dette seglet på mange avtrykk frem til utgangen av 1813 og enda så sent som 24. januar 1814.¹⁰ Seglstampen eksisterer fremdeles i det norske riksarkivet. Men slik den nå foreligger, er hele omskriften slipt bort (ill. 8).¹¹ Bare rester av bokstavene kan anes. Hvis denne forandringen skyldes Christian Frederik, skaffet han seg et stumt segl med den norske løve som hovedmotiv. Om dette er riktig, og hva han i tilfelle ville bruke seglet til, må vi søke svar på i hans tid som regent.

Regentens rikssegl

Meldingen om freden i Kiel og avståelsen av Norge kom til Christiania og til Christian Frederik 24. januar. Det førte ganske umiddelbart til at stattholderen stilte seg i spissen for en opprørsbevegelse, som ikke anerkjente avståelsen av Norge til Sverige. Tittelen som stattholder beholdt Christian Frederik inntil han erklærte seg som regent 19. februar. Regentskapet varte i tre måneder. Den 17. mai valgte riksforsamlingen på Eidsvoll Christian Frederik til konge, og to dager senere godtok han valget.

Dette leder til spørsmålet om hvordan Christian Frederiks to nye posisjoner, først som regent og deretter som konge, ga seg heraldiske utslag. Som regent titulerte Christian Frederik seg "Norges Regent, Prinds til Danmark, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Delmenhorst og Oldenburg". Regenten fikk straks behov for å utstede for-

ordninger og andre bestemmelser i eget navn, og til dette ville det være lite passende å fortsette å bruke de to personlige signetene med et innhold som nøyaktig svarte til de den danske konge benyttet. Signetene kunne heller ikke brukes til å sette avtrykk i papiroblater. Allerede den 2. mars oppnevnte Christian Frederik et regeringsråd, og dokumentet som bekreftet denne handlingen, utstedte han "under Rigets Segl". Norge hadde altså fått et rikssegl.

Det nye norske riksseglet er noe mindre enn Overhoffrettens segl, bare 42 mm i diameter (ill. 9). Som innhold har det ikke annet enn den norske løve i kronet skjold. Seglet har ingen omskrift med eierens navn og tittel. Det kunne være klokt i en politisk situasjon som raskt kunne endre seg. Løven står på hellebarden som tidligere, og heller ikke på andre måter er det noen forandring i utseendet. Det forteller oss at det ikke har vært noe ønske om å markere den nye norske selvstendigheten ved å bryte med den tradisjonelle utformingen. At det selvstendige Norge i middelalderen hadde et riksvåpen med løven i en annen positur og med en øks som så annerledes ut, var kunnskap forbeholdt noen få lærde.¹² Løven fra fellesmonarkiet var et godt nok rikssymbol også for det selvstendige Norge, bare løven fikk stå alene.

Ser vi ellers på detaljene i utførelsen av det nye norske riksseglet, kan vi fastslå at dette ikke er et betydelig kunstverk. Løven er stiv og ubehjelpelig. Den minner mer om en hund enn en løve, og skraveringen i bunnen er ujevn og skjev. Vi kan med god grunn formode at signetet er et hastverksarbeid. Hallvard Trætteberg har funnet frem til opp-

Ill. 9. Norsk rikssegl, brukt første gang av Christian Frederik som regent 2.3.1814. Riksarkivet.⁴⁶ Foto: Odd Amundsen.

Seal of the Norwegian realm, used for the first time March 2, 1814 by Christian Frederik as a regent.

havsmannens navn. I regnskaper fra 1814 finnes det en kvittering fra 1. mars 1814 med underskriften C.P. Munck.¹³ Den gjelder et stålsignet "til Regentskabet med Krone og Den Norske Løve i Feldt", et arbeid som ble betalt med 25 riksbankdaler. C.P. Munck må være den danskfødte gullsmeden Christian Philip Munck, som var i femtiårsalderen og tidligere hadde vært svenn i Christiania og Halden. Kunsthistorikere har påvist noen få, mindre arbeider etter ham fra tidligere år – en punsejøse, et luktevanns hus og en teskje er det hele. Men disse forskerne har ikke kjent til virksomheten hans som seglstikker i 1814.¹⁴ Trolig hadde han gjort det til en spesialitet å lage signeter, for kort tid etter fikk han i oppdrag også å lage signeter til de nyopprettede departementene og til Statssekretariatet. Etter 1814 kjenner vi ingen opp-

Ill. 10. Stampen til foregående segl, nå i samlingene til Eidsvoll 1814. Foto: Eidsvoll 1814.

Matrix of the preceding impression, now in the collections of Eidsvoll 1814.

lysninger om ham.

Christian Frederik fortsatte å bruke denne stampen i hele sin regentperiode. Takket være at den manglet omskrift, finner vi den anvendt også til andre formål i dette tidsrommet. Den fulgte med Christian Frederik til Eidsvoll, og der ble den anvendt både til å stemple adgangstegnene for medlemmene av riksforsamlingen og til å autorisere riksforsamlingens forhandlingsprotokoll. Institusjonen som nå heter Eidsvoll 1814, og som blant annet har ansvar for Eidsvollsbygningen, har gjennom tiden bygget opp en samling gjenstander med tilknytning til riksforsamlingen og deltakerne i den. Her befinner Christian Frederiks stamp fra regenttiden seg i dag (ill. 10). Stampen har hatt en helt spesiell vandringsvei, som vi skal komme tilbake til.

Avtrykk av den store stålstampen fra

Christian 7. med utslipt omskrift dukker også opp i regentperioden, første gang 5. april, men bare sporadisk. Det samme gjelder seglavytrykk av Christian Frederiks signet med det fullstendige riksvåpenet, det vi kjenner fra stattholdertiden. Det er ikke mulig å se noe fast mønster i bruken, men det nylagede regentseglet er ubetinget oftest i bruk. Den store stampen med sin antikverte skjoldform og de to danske ordensskjedene har antagelig nærmest hatt funksjon som reserve.

De to signetene fra Rosenborg finner vi ikke spor av i regentperioden. Da står bare Christian Frederiks kongetid igjen.

Kongens rikssegl

De første tre–fire ukene etter at meldingen om Kielfreden nådde Christian Frederik, gikk hans planer ut på å la seg utrope til konge i kraft av sin arverett til Norge. Det var først da han møtte kraftig motbør fra sine norske rådgivere at han godtok det som ble hans politikk videre: å styre som regent inn-til en folkevalgt forsamling hadde utarbeidet en grunnlov og kunne foreta kongevalg.

Til å begynne med, mens han ennå ville ta kongemakten, kunne Christian Frederik altså meget raskt vente å få behov for et kongese-gl. Tilfeldighetene ga ham en mulighet utenom det vanlige. I månedsskiftet januar–februar la prinsen ut på en reise nordover gjennom landet til Trondheim for å vise seg i egen person og lodde stemningen i landets tredje største by. Underveis var store skarer av folk møtt opp ved skysskifter og overnattingssteder. Stattholderskapets sekretær, Hans Henrik von Holten, var med i prinsens

Ill. 11. Christian Frederiks rikssegl som norsk konge, brukt første gang 19.5.1814. Riksarkivet.⁴⁷ Foto: Odd Amundsen.

Christian Frederik's seal as King of Norway, used for the first time May 19, 1814.

reisefølge og sendte nesten daglig bulletiner til avisen *Tiden*, som fungerte som prinsens talerør. Den 4. februar gikk ferden fra Oppdal til Støren sør for Trondheim. I avisen fortelles det at på skysskiftet Bierkager, nå Berkåk i Rennebu, underholdt prinsen seg "med den forsamlede Almue". Under tredobbelte hurrarop tømte han en skål for Norges selvstendighet av et eldgammelt drikkehorn.¹⁵ I sin dagbok, som Christian Frederik førte på fransk, noterte han mer om det som skjedde der: "I Bierkaker saa jeg en dannebrogsmann, en bonde ved navn Even; han er den flinkeste til å skjære i stål i hele Norge og lager saa gode signeter som en kan ønske sig. Jeg skal skaffe ham arbeide."¹⁶

I nærheten av Berkåk ligger det en gård som heter Eggan. Det må være dette navnet prinsen oppfattet som Even. Bonden han møtte, het Ingebrigt Trondsen Eggan og var

Ill. 12–13. Stampen til foregående segl, laget av Ingebrigt Trondsen Eggan. Utsnitt som viser at noe av omskriften er forandret. Kong Frederik den Syvendes Stiftelse, Jægerspris. Foto: Kit Weiss.

Matrix of the preceding seal, made by the farmer Ingerigt Olsen Eggan. Detail showing that part of the legend has been altered.

født i 1780. Han må ha vært en usedvanlig teknisk begavelse. Han ble kjent som en fremragende klokke-maker, en virksomhet han tok i arv etter faren og bestefaren. Men hans egen spesialitet var å skjære signeter og stempler.¹⁷ I januar 1812 var han blitt belønnet med dannebrogskorset. Vi må tro det skjedde fordi han via lokale embetsmenn hadde levert prøver på sine ferdigheter til København.¹⁸

Når Christian Frederik ikke oppfattet bondens navn riktig, kan det tyde på at møtet ikke var planlagt, men at Ingebrigt Eggan under det korte oppholdet var ærgjerrig og pågående nok til at han fikk presentert sine ferdigheter for prinsen. Christian Frederik gjorde alvor av sitt forsett om å gi bonden i Rennebu et oppdrag. Bekreftelsen finner vi i regnskapene. Den 22. mars ble det etter muntlig ordre fra regenten gitt fullmakt

til at fogden i distriktet skulle utbetale 100 riksbankdaler. Beløpet skulle gå til en ikke navngitt gravør "for Stikning af Rigets Segl m.m."¹⁹

Dette seglet skulle bli Christian Frederiks fremtidige kongesegl. Situasjonen utviklet seg slik at det ikke var umiddelbart behov for det. Men straks etter kongevalget ble det tatt i bruk. Det første avtrykket er på et dokument, datert 19. mai (ill. 11). Dette avtrykket viser et signet som er langt mer forseggjort enn det som ble laget i Christiania til regentskapet. Løven står i et ovalt skjold med jevn og nøyaktig skravering. Løven selv er bedre formet og godt plassert i skjoldet. Kronen over er detaljert utført, og seglet har denne omskriften: CHRISTIANUS FRIDERICUS D(EI) G(RATIA) REX NORVEGIAE MDCCCXIV. Det er en forkortet form av det som senere ble hans offisielle

tittel som konge: ”Vi Christian Frederik, af Guds Naade og efter Rigets Konstitution Norges Konge, Prinds til Danmark, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn og Oldenburg”. Seglranden er utstyrt med en presis taufløtning.

Siden 1700-tallet hadde den norske odelsbonden blitt beundret og lovprist av embetsmenn og forfattere for sitt mot, sin stolthet og sin kongetroskap. Gjennom reglene for valg til riksforsamlingen på Eidsvoll fikk bøndene 37 av 112 plasser der, og etter grunnloven fikk de stemmerett ved stortingsvalg. At Christian Frederik hadde betrodd en bonde det symbolsk viktige oppdraget å utarbeide riksseglet, skulle vi tro kunne vært utnyttet av kongen og kretsen rundt ham som et eksempel på hans respekt og interesse for bondestanden. Men noe slikt finner vi ikke spor av.

De politiske begivenhetene sommeren 1814 førte til at riksseglet fikk en kort karriere. De europeiske stormaktene stilte seg bak Carl Johans krav på Norge. Etter at den svenske tronfølgeren krysset riksgrensen med sine tropper og demonstrerte sin overlegne styrke, ble det 14. august inngått en avtale – Mossekonvensjonen – som stanset krigen. Der ble det også bestemt at Christian Frederik skulle nedlegge sin kongeverdighet. To dager senere utstedte han en kunngjøring til det norske folk om avtalen. Det var siste gang Christian Frederik brukte sitt embetssegl som norsk konge.

Riksseglet var ikke kongens private eiendom. Formelt sett burde han ha overlatt det til statsrådet, som nå ble Norges høyeste myndighet inntil Stortinget kunne velge ny konge. Men det skjedde ikke. Statsrådet ble

instruert av kongen om å bruke sine personlige segl i riksstyret, altså skulle heller ikke det stumme seglet fra regentperioden benyttes. Christian Frederik må ha tatt det norske riksseglet med seg da han forlot Christiania 10. oktober 1814 og seilte mot Danmark. Men denne seglstampen kom aldri videre til Rosenborg slott i selskap med de to andre norske seglene hans. Den skilte seg også fra dem ved at det var et stempel forarbeidet i stål, ingen kunstgjenstand i edelt metall.

Christian Frederiks sønn, Frederik 7., bosatte seg med sin grevinne Danner på slottet Jægerspris på Nordvest-Sjælland. Kort tid før sin død opprettet grevinnen en stiftelse og overlot slottet med alt innbo og løsøre til den. Stuen på slottet skulle bli stående uendret som et museum. Stiftelsen på Jægerspris har etterlevd bestemmelsene, og der, i en monter i en av stuen, finner vi igjen riksseglet fra 1814, bevart i den fint utskårne kapselen av bjerketre som Ingebrigt Olsen Eggan leverte stålstampen i (ill. 12). Slik gikk det til at et norsk rikssegl fra 1814 i dag eies av en privat dansk stiftelse.

Dette er de store trekk i historien om kongeseglet. Men det finnes også en detalj som setter oss på sporet av en mer komplisert fortelling. Seglstampen på Jægerspris viser en liten besynderlighet i omskriften som ikke kommer frem i avtrykkene. Bokstavene REX står inne i et felt der bunnen skiller seg litt fra den ellers så jevne flaten på stampen (ill. 13). Kan teksten være slipt bort og gravert på ny? Enda en gang kommer regnskapene oss til unnsetning. Den 23. mai 1814 kvitterte Christian Philip Munck for et lite beløp på 6 riksbankdaler, som var betaling for ”Hans Mayestæts [!] Kongens Seyl Noget Forandret”²⁰

Arbeidet må være gjort litt før, for seglet var jo i bruk fra 19. mai. Med andre ord: etter at denne seglstampen kom fra Ingebrigt Eggan til regentskapet i slutten av mars, ble det oppdaget en feil i omskriften.

Hva denne feilen besto i, kan vi finne ut, takket være Ingebrigt Eggan selv. Han hadde den gode vane at han dokumenterte arbeidene sine i form av lakkavtrykk før han sendte dem fra seg. I tre tykke skinninnbundne bøker er det samlet mer enn to tusen avtrykk. Ikke alle er nødvendigvis hans egne, han kan også ha tatt vare på lakkavtrykk som mønster for sin egen produksjon. Disse bøkene var i familiens varetekt til begynnelsen av 1990-tallet, men siden har de vært deponert i Riksarkivet. I en av bøkene er avtrykket av kongseglet limt inn (ill. 14).²¹ Istedenfor REX står det her REGIS, altså genitiv istedenfor nominativ, som det opplagt skulle ha vært når CHRISTIANUS FREDERICUS også er nominativ. Ingebrigt Eggan har kanskje ikke fått et fullstendig manuskript for omskriften, og han kan ha blitt villedet av et annet segl med formen REGIS.

Det er umulig å fastslå med sikkerhet hvilket segl det har vært. Men det er verdt å merke at i den samme arbeidsboken med seglavtrykk finnes det også et avtrykk av det store rettsseglet som Christian Frederik hadde overtatt, og som stammet fra Christian 7. I omskriften på dette seglet står det REGIS, eller rettere: ordet *hadde stått* der. For i det avtrykket av seglet som vi finner hos Ingebrigt Eggan, er omskriften slipt bort. Det er ingen tvil om at løven og kronen i dette rettsseglet har dannet forbilde for de samme motivene i hans eget kongesegl. Det ser vi i mange detaljer, som i svingen på lø-

Ill. 14. Avtrykk av samme stamp i Ingebrigt Olsen Eggans samling, før omarbeidelsen. Riksarkivet. Foto: Odd Amundsen.

Impression of the same matrix in the collection of Ingebrigt Olsen Eggan, taken before the correction.

vehalen, bladet på hellebarden og perlebe-setningen på kronen. Rettsseglet kan ha vært med Christian Frederik på reisen til Trondheim, og det er ikke utenkelig at Ingebrigt Eggan også fikk i oppdrag å fjerne omskriften på det. Dette kan stemme med at seglet tydeligvis var ute av bruk en periode, og det kan også gi forklaringen på det at det står "Rigets Segl m.m." ved utbetalingen til ham. Prinsen behøver ikke å ha gitt ham oppdragene under det korte oppholdet på Berkåk. Det kan godt ha skjedd i løpet av de påfølgende dagene mens han var i Trondheim. Dette kan likevel ikke bli mer enn en hypotese. Også andre forklaringer kan tenkes.

Kongens private segl

De to signetene på Rosenborg hadde åpenbart ikke noen plass i Christian Frederiks embetsutøvelse i Norge gjennom statsrådet,

hverken som regent eller konge. Også utførelsen taler imot det. Signetene er laget for å sette lette avtrykk i lakk, ikke i papiroblater, slik vi så at de to foregående signetene ble brukt.

Ett eller flere private kongesegl var likevel en nødvendighetsartikkel for Christian Frederik. De trengtes til all korrespondanse som ikke var av embetsmessig karakter, og de kunne også brukes til embetssaker der et lakksegl var tilstrekkelig. De to signetene som Christian Frederik benyttet i stattholdertiden i Norge, hadde fylt tilsvarende formål. Men hvor kunne han bestille signeter som svarte til hans nye funksjon som konge? Christiania holdt ikke mål, og båndene til København var brutt.

En av de statsrådene Christian Frederik utnevnte 2. mars 1814, var Carsten Anker. I ettertiden er han best kjent som den generøse vert for riksforsamlingen på Eidsvoll, jernverkseieren som åpnet sitt hjem for forhandlingene. Men han fylte flere viktige posisjoner i 1814. Carsten Anker var både prinsens mentor og, til tross for en aldersforskjell på nesten førti år, hans fortrolige venn. Straks etter at Anker var utnevnt til statsråd, beordret prinsen ham til London for å tale Norges sak der. De to brevvekslet flittig. Idet Anker var i ferd med å innskipe seg til England, fikk han et brev, datert 4. mars. Regenten avsluttet dette brevet med en bestilling som kaster fullt lys over vår gåte. Han ba Anker skaffe "Et Signet med Norges Vaaben og et andet for mig selv med Norges Vaaben øverst og i lavere Felt Danmarks fuldstændige Vaaben, saaledes."²²

Her er teksten avbrutt av en liten tegning, som ikke ble gjengitt da brevvekslingen ble

Ill. 15. Christian Frederiks egen skisse til våpen for ham selv som fremtidig norsk konge. Riksarkivet. Foto: Odd Amundsen.

Christian Frederik's own sketch of arms for himself as prospective King of Norway.

publisert, og som heller ikke senere er offentliggjort (ill. 15). I øvre halvdel av skjoldet kan vi gjenkjenne den norske løven på det buede skaftet. I den nedre delen aner vi at det må være mange felt, og kanskje er de tre kronene i ett av dem. Christian Frederik ønsket seg altså en ommøblering av det store riksvåpenet der det ble ryddet plass for Norges våpen i den øvre delen, mens alle de andre våpnene skulle trenges sammen i den nedre. Vi kan se at våpenet dermed skulle avspeile alle hans titler. Med hans egne ord skulle dette våpenet være til ham selv, altså til hans private bruk. Det andre med Norges våpen måtte være tiltenkt et mer offisielt bruksområde.

Carsten Anker stusset litt over bestillingen. Før avseilingen rakk han å spørre om størrelsen på signetene, og han undret seg på om ikke et av dem skulle lages av stål "til offisielle Ekspeditioner".²³ Med andre ord kan han ikke ha vært klar over oppdraget Christian Frederik hadde gitt til Ingebrigt Eggan.

London var velkjent for Carsten Anker. Det østnorske handelspatrisiatet hadde sine nærmeste forretningsforbindelser i London.

Ill. 16–17. Nyere avtrykk av signetene i ill. 1–2. Rosenborg og Rigsarkivet, København. Foto: Kit Weiss og Det Kongelige Bibliotek.

Later impressions from the matrices, ill. 1–2.

Anker selv hadde oppholdt seg der både i ungdomsårene og fra 1801 til 1805. Selv om han sikkert lett fikk kunnskap om hvor han kunne plassere en kongelig bestilling, måtte det ta tid å få signetene ferdig. I et brev 4. juni hilste Christian Frederiks nyutnevnte hoffsjef fra kongen og ga en påminnelse om signetene. Han overbrakte også et ønske som la kongens gode smak for dagen: det ene signetet skulle skjæres i karneol, det andre i jaspis. Motivene i signetene ble presisert. Det ene skulle inneholde den norske løve med hellebard og krone, det andre skulle ha den norske løve øverst, og nederst det danske våpen med unntak av den norske løve.²⁴ Først 15. juli kunne Christian Frederik skrive til Anker: ”Med Seglene er jeg vel tilfreds, og takker jeg Dem for samme.”²⁵

De to signetene er gjennomført vakre arbeider (ill. 16–17 og 1–2). Selv om Christian Frederik sa seg fornøyd med dem, bød de likevel på overraskelser. Det har neppe

gjort stort inntrykk at det ble to signeter i karneol. Elefantordenens kjede rundt skjoldet i begge signetene var ikke uttrykkelig ønsket av Christian Frederik, men forekom også på hans kabinettsegl som dansk prins. Utformingen av ordenskjedet er ganske sikkert basert på dette seglet, for hvert enkelt ledd har samme plassering. Men våpenet i det personlige signetet var ikke etter kongens bestilling. Trolig ble det en for komplisert og krevende oppgave for Carsten Anker å ta stilling til hvordan det store riksvåpenet med alle dets elleve felt skulle omarbeides. I stedet valgte han å ta utgangspunkt i det tredelte kabinettsvåpenet og forandret det slik at Danmarks tre løver ble flyttet til nedre halvdel av skjoldet sammen med unionskronene.

Den beslåtte borden på de to signetene kom nok uventet. Borden var opplagt ikke ment som noen brisyre av våpenet. Den var en ren dekorasjon som var moderne på

denne tiden. Kanskje var den mer moderne i England enn ellers. Men borden på riksvåpenets skjold slo rot også i Norge og holdt seg på mynter og segl gjennom Carl Johans tid. En annen overraskelse var dobbelthalen på løven. En slik hale hadde ikke forekommet siden midten av 1600-tallet, og den fikk ingen arvtagere blant senere norske løver.

Kanskje er Carsten Anker selv mannen bak en merkverdighet som er felles for de to signetene. Kronen over skjoldene ligner umiddelbart på den velkjente danske med de karakteristiske, svungne bøylen. Men palmettene, bladflikene mellom kronringen og bøylen, er spesielle. De har en tydelig nerve i midten, og forgreningene til begge sider er flere og spissere enn vanlig. En gullsmed eller juvelér ville neppe funnet på noe slikt på egen hånd, så vi må tro at dette skjedde etter ønske fra oppdragsgiveren. Carsten Anker kan ha hatt en tanke om å utstyre kronen med noe som gjorde den forskjellig fra den danske, og som ledet tanken hen på Norge. På denne tiden ble grantreet regnet som noe av det mest særpreget norske. I taler og dikt fikk man stadig høre at hva eiketreet var for Danmark, var granen for Norge. Derfor er det ikke utenkelig at palmettene skal gi en hentydning til små kvister eller skudd av gran.

Da Christian Frederik mottok de to signetene, var utsiktene for hans fremtid som norsk konge blitt dystre og kortsiktige. Om signetene kom frem til ham i månedsskiftet juni–juli, var det bare en og en halv måned til han måtte trekke seg tilbake. Signetet med Norges våpen alene har jeg hittil ikke funnet et eneste eksempel på at er blitt benyttet. Derimot fikk signetet med de tre motivene

til slutt sin anvendelse. Det lå en bitter symbolikk i at kongen omsider tok det frem da han skrev brevet til Stortinget om sin tronfrasingelse 10. oktober 1814.²⁶ Avtrykket er utydelig, men det etterlater ingen tvil. Vi kan gjenkjenne ordenskjedet og kronen, og den ytre formen viser entydig at kongen valgte å bruke signetet med det tredelte våpenet, det mest private av de to signetene fra London. Studerer vi avtrykket nøyer, virker det som om midtfeltet med våpenmotivene er presset flatt med et redskap mens lakken ennå var varm og myk (ill. 18). Det må være Christian Frederik selv som har strøket motivet av avtrykket, altså som en figurlig markering av abdikasjonen.

Dermed kan vi presisere den fortolkningen av signetene som er referert tidligere. Det korrekte svaret er at begge signetene på Rosenborg stammer fra Christian Frederiks tid som konge i Norge i 1814. Men man skal være forsiktig med å slutte fra forekomst til anvendelse. Vi har bare ett belegg for at signetet med den heraldiske nyskapningen som satte Norge fremst, det som var ment til kongens personlige bruk, ble benyttet. Det andre signetet med den norske løve alene fant trolig aldri sin tid eller sted.

Ved sin avreise fra Christiania må Christian Frederik ha ført med seg disse to signetene, sammen med stampen til kongeseglet og signetene fra stattholdertiden. I tillegg må han også ha tatt med seg stampen fra regentperioden, den som nå har sin permanente plass på Eidsvoll. Riktignok finnes avtrykk av denne stampen i den første forhandlingsprotokollen for Odelstinget, og autorisasjonen er datert 11. oktober 1814, dagen etter Christian Frederiks avreise. Dette kunne få

Ill. 18. Avtrykk av signetet i ill. 2 på Christian Frederiks tronfrasingelse som norsk konge 10.10.1814. Stortingsarkivet. Foto: Odd Amundsen.

Impression from matrix ill. 2 at Christian Frederik's abdication letter as King of Norway October 10, 1814.

en til å tro at det var Stortinget som overtok stampen og forærte den til Eidsvoll på et senere tidspunkt, men det viser seg å være et blindspor.

Tilvekstprotokollen for samlingene på Eidsvoll viser at stampen ble gitt som gave av distriktslege H.H. Brock i Rudkøbing på Langeland og hans bror i Helsingør. Tidspunktet er ikke anført, men Hans Henrik Brock levde fra 1846 til 1930. Han må ha arvet stampen etter sin morfar Ludvig Frederik Brock, som var Christian Frederiks overadjutant under hele oppholdet i Norge og en av dem som sto ham nærmest. Brock, som selv var norskfødt, fulgte Christian Frederik tilbake til Danmark, og det er nærliggende å anta at Brock fikk stampen som erindringsgave da de to skilte lag. Den protokollen som ble tatt i bruk som Odelstingets forhandlingsprotokoll, har ganske sikkert fått påført lakkseglet på et tidligere tidspunkt. Sannsynligvis ble protokollen klargjort for Riksfor-

samlingen allerede på Eidsvoll våren 1814, uten at det ble bruk for den der. Riksforsamlingens forhandlingsprotokoll har nøyaktig samme innbinding, og de to protokollene er utvilsomt anskaffet samtidig.

I løpet av de få månedene Christian Frederik var regent og konge i 1814, fikk han altså utført fire nye signeter eller seglstamper, ett hos en gullsmed i Christiania, ett hos en bonde i Trøndelag og to hos en gullsmed i London. Til sammen var dette likevel ikke flere enn han hadde behov for. Christian Frederik tok personlig initiativet til minst tre av dem. Alle forlot landet sammen med ham, og alle er bevart til vår tid.

II

Det norske flagget i 1814

Kundgjørelse angaaende det Norske Flag

Jeg Christian Frederik, Norges Regent, Prinds til Danmark, Hertug til Slesvig, Holsten Stormarn, Dytmarsken og Oldenborg; Gjør vitterligt: At det Norske Flag, saavel for Krigsfartøier som Kjøbmandsskibe, herefter skal være rødt, med et hvidt Kors, som deler Flaget i fire Afsnit, i hvilket Rigets Vaaben, den Norske Løve med Hellebar-der, i guul Farve, anbringes paa det øverste Afsnit nærmest ved Flagstangen.

Regentskabet i Norge; Christiania den 27de Februar 1814.

Christian Frederik.

v. Holten.

Vi har sett at litteraturen om Christian Frederiks bruk av segl har vært sparsom. Om flagget i 1814 gjelder det motsatte. Flagg-

kunngjøringen i 1814 og flaggets historie i årene nærmest etter har vært behandlet både som eget tema og som forspill til vedtaket om nytt handelsflagg i 1821, da det nåværende norske flagget ble skapt. Denne sterke interessen springer selvsagt ut av at det norske flagget har hatt en langt sterkere posisjon som nasjonalsymbol og uavhengighetssymbol enn riksvåpenet. I de siste tiårene av unionen med Sverige var flagget et av de fremste politiske stridsspørsmålene.

Den nyeste og mest omfattende fremstillingen av flaggets historie frem til 1821 finnes i Jan Henrik Munksgaards bok *Flagget. Et nasjonalt symbol blir til*, som utkom i 2012.²⁷ Den inneholder også henvisninger til all tidligere litteratur av betydning. Men dermed er ikke siste ord sagt. Enkelte dokumenter som ikke har vært benyttet tidligere, viser seg å gi viktig informasjon om flagget i 1814. Til dels kaster disse dokumentene også lys over Christian Frederiks personlige synspunkter og egne bidrag. De kan dessuten være med på å gi klarere forståelse for de beslutningene som ble tatt.

Christian Frederiks kunngjøring

Christian Frederiks beslutning om å innføre et nytt norsk flagg ble kunngjort som en separat trykksak, og noen dager senere ble kunngjøringen tatt inn i tidsskriftet *Tiden*.²⁸ Den 19. februar 1814 hadde Christian Frederik publisert en rekke erklæringer i forbindelse med at han overtok ledelsen av riksstyret som regent. Kunngjøringen om flagget 27. februar 1814 kom som den neste i rekken, fulgt av kunngjøringen om etableringen av et regjeringsråd 2. mars. Det fortel-

ler at beslutningen om det nye flagget fikk høyeste prioritet. Hastverket med den første trykningen viser seg også ved at ordet *Hellebarder* ble stående med en r i enden istedenfor n.

Det har vært antatt at bestemmelsen om flagget var Christian Frederiks personlige valg. Det bekreftes av konseptet til kunngjøringen, som har vært oversatt til nå.²⁹ Prinsen kan selvsagt ha søkt råd, men konseptet er ført i pennen av Christian Frederik selv. Det er desto mer interessant fordi det er fullt av rettelser som viser hvordan prinsen veide sine ord og bearbeidet teksten. Det opprinnelige utkastet hadde karakter av en ordre og var omtrent slik:

Placat udfærdiges som bestemmer at det Norske Flag herefter skulle være Dannebrog, hvorhos den Norske Løve med Hellebarden skal anbringes i hvidt paa rødt Feldt i det øverste Afsnit af Korset næst ved Stangen.

Christian Frederiks første tanke var altså å omtale det nye norske flagget som dannebrog med den norske løve. Deretter omformulerte han seg og valgte den nøytrale beskrivelse at flagget skulle være rødt, delt i fire avsnitt av et kors. Selv om dannebrog var den fast brukte betegnelsen på det felles flagget for Danmark og Norge, har han trolig erkjent at navnet ville virke uheldig i en offentlig kunngjøring om flagget til en ny stat. Også i beskrivelsen av fargene ble det gjort en forandring. Prinsen hadde først tenkt seg en hvit løve, men forandret den til den tradisjonelle gulfargen. I konseptet mangler den trykte utgavens opplysning om at bestemmelsen skulle gjelde både for marinefartøyer og handelsskip. Men dette ble tatt med da prinsen gjentok teksten på fransk

nedenfor på det samme arket. Der står det også en tilføyelse om at løven var riksvåpenet, noe som kunne være nødvendig informasjon for et utenlandsk publikum. Heller ikke den franske versjonen er uten rettelser.

Prinsens arbeidsdager var hektiske, og han har neppe brukt særlig tid på denne saken. Trolig overlot han til regentskapets sekretær Hans Henrik von Holten å utarbeide trykkmanuskriptet på grunnlag av det flyktige konseptet. Det gjorde Holten ved at han brukte den franske versjonen til å forandre og supplere den danske teksten.

Flagget settes i produksjon

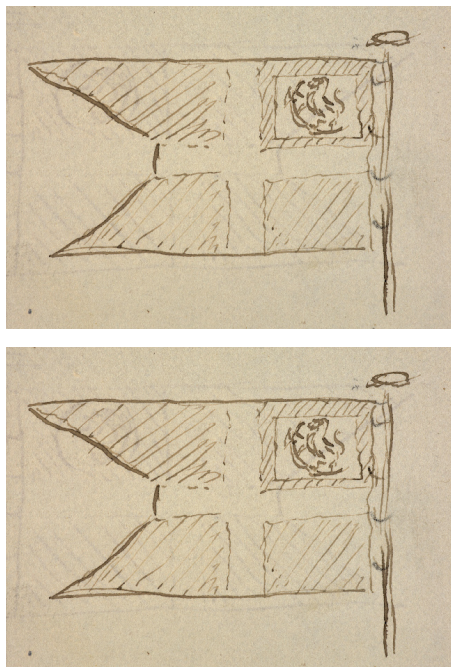
I kunngjøringen sto det ikke noe om flaggenes proposjoner og form. Når det gjaldt proporsjonene, måtte det være underforstått at de skulle være de samme som for dannebrog. De var blitt fastlagt allerede i 1696 og 1748. Like lenge hadde det vært bestemt at marinens flagg skulle ha form av splittflagg, mens handelsskipene skulle føre rett avskårne flagg. Men det skulle vise seg som et savn at plasseringen av den norske løve og utformingen av løven selv ikke var nøyere beskrevet. Det kom for en dag da marinens fartøyer skulle utstyres i tråd med kunngjøringen.

Den norske marinen i 1814 besto av noen få seilskip og for øvrig av kanonbåter som ble rodd. De fleste fartøyene befant seg ved Kristiansand. Derfor gikk det ordre fra Christian Frederik i egenskap av kommanderende general til kaptein Jens Petter Stibolt, sjefen for marinens verft i Kristiansand, om å produsere flagg og vimpler til fartøy-

ene. Ordren kom via festningskommandanten i Kristiansand, oberst Arenfeldt. Brevvekslingen som fulgte, befinner seg i arkivet til Sønnefjelske marinekommando i Riksarkivet. Dokumentene ble først benyttet av marinehistorikeren Fredrik Beutlich i et verk fra 1940 om sjøvæpningen. Senere forfattere har basert seg på hans fremstilling. Korrespondansen inneholder imidlertid en del mer informasjon enn det Beutlich tok med.³⁰

Stibolt fant det nødvendig å omsette kunngjøringen av 27. februar i en tegning. Allerede 4. mars kunne han sende et utkast til flagg tilbake til Christian Frederik i Christiania. Tegningen har vi ikke lenger, men i brevet som fulgte med, fremhevet Stibolt at han hadde tegnet inn løven med samme retning som i det felles riksvåpenet for Danmark og Norge. Stibolt presiserte hvor viktig det var at flaggene fikk samme utseende overalt i Norge. Prinsen vurderte forslaget nøye. I sitt svar ga han beskjed om at stillingen til løven skulle forandres slik at den "vender udad", ikke "mod Flagstangen". Han ba også om at den øverste delen av hellebarden ikke ble gjort lengre enn at spissen kom i høyde med det øverste av kronen. I en del tidligere gjengivelser av den norske løve, for eksempel på mynter, var bladet på hellebarden trukket høyt opp, til dels slik at den bøyde bakover og over kronen på løvens hode. Trolig var det en slik fremstilling Stibolt hadde valgt og prinsen ikke ønsket. I vimpelen ville prinsen ikke ha noen løve, bare en smal gul kant mellom det hvite og røde i den indre delen for å markere løvens farge.

Stibolt hadde nye tegninger ferdig 25.

Ill. 19. Carsten Ankers skisser til hvordan løven i det nye flagget kunne fremstå tydeligere, mars 1814. Foto: Odd Amundsen.

Carsten Anker's sketches, intending to make the lion in the new flag more distinct, March 1814.

mars, og bare fire dager senere fikk de regentens godkjenning. Heller ikke disse tegningene later til å være bevart. Den 10. april var flaggene og vimplene ferdigsydd ved verftet og ble heist på skipene og på Kristiansand festning. To dager etter ga Christian Frederik fra Eidsvoll ordre om at verftet i Kristiansand også skulle sy et flagg til flåtestasjonen ved Frederiksvern, det nåværende Stavern. Men allerede en måned tidligere hadde det nye norske orlogsflagget fått sin jomfrutur. Det skjedde på skonnerten "Norge", som tok Carsten Anker over til England fra Kristiansand 9. mars 1814. Stibolt hadde stått for ut-

Ill. 20. Mønsteretegnning for flagget 1814, trykt i svart-hvitt i 1960, original ikke funnet 2013.

Model drawing for flag 1814, reproduced 1960, original not found 2013.

rustningen av skipet, og prinsen ga ham 28. februar skriftlig beskjed om at flagget skulle være i tråd med kunngjøringen. I et brev til Christian Frederik fra England, datert 15.–18. mars, tegnet Anker to skisser av det nye flagget der løven står vendt ut fra stangen. Anker ga uttrykk for at han ikke var fornøyd med at løven sto direkte på den røde bunnen. Selv på nært hold var løven nesten ikke synlig. Han foreslo derfor at løven skulle settes i et hvitt felt, rundt eller firkantet (ill. 19).³¹

Selv om Stibolts originaltegninger ikke er bevart, vet vi ganske nøyaktig hvordan de så ut. Christian Frederiks overadjutant Lud-

Ill. 21. L.F. Brocks kopi fra 1814 av den godkjente tegningen av flagget. Riksarkivet. Foto: Odd Amundsen.

L.F. Brock's copy 1814 of the approved drawing of the flag.

vig Frederik Brock sendte 19. april 1814 brev til Nordafjelske generalkommando i Trondheim med gjenpart av "den højest approberede Tegning til Norges Orlogsflag og Vimpel". Så sent som 2. august sendte generalkommandoen tegningen videre til Vardøhus festning. Denne tegningen har ikke latt seg lokalisere nå, men er gjengitt på et fotografi, publisert i 1960 (ill. 20).³² Den er omhyggelig utført, har oppstreket ramme og kalligraferte overskrifter. Trolig er dette ett av flere eksemplarer som ble utført for utsending til festningene.

Nylig er en annen tegning med samme

innhold kommet for dagen (ill. 21). Den 20. mai 1814 attesterte Christian Frederiks overadjutant Ludvig Frederik Brock en gjenpart av den godkjente tegningen. Tydeligvis fikk han ikke bruk for dem, ettersom den ble liggende blant hans egne papirer.³³ De to tegningene er nesten identiske. På Brocks tegning mangler de kalligraferte overskriftene, og i gjengivelsen av løven og hellebarden er det noen små forskjeller fra den tegningen som ble sendt nordover. Men slike små variasjoner måtte ventes når et så komplisert motiv skulle bli kopiert flere ganger.

Felles for de to tegningene er at løven bærer en lukket krone, altså en krone med bøyler over ringen. På alle de signetene Christian Frederik fikk laget i 1814, er kronen åpen, slik den regelmessig hadde vært siden middelalderen. Den avvikende utførelsen i flagget kan ha sammenheng med at løven der ikke står i skjold, og at riksvåpenet dermed også mangler den lukkede kronen over skjoldet. Løven med den lukkede kronen skal kanskje forstås som en forkortet gjengivelse av det fullstendige riksvåpenet. En numismatisk parallell finnes i de norske reisedalerne fra 1749 og 1788, der skjoldet også mangler, og løven har lukket krone. På andre mynter er løvens krone alltid åpen. Det er likevel påfallende at den lukkede kronen ikke nevnes i korrespondansen mellom Christian Frederik og Stibolt. Det skal mye til at Stibolt laget den slik på eget initiativ. Han kan ha fått særskilt beskjed om det da oppdraget ble gitt, men forandringen kan også være utført da tegningen skulle kopieres videre.

Ingen av flaggene til flåten fra 1814 er bevart, men produksjonen er dokumentert.³⁴

Ill. 22. Utsnitt av flagg 1814 fra Fredriksten festning. Halden historiske Samlinger. Foto: Trollbu.
Detail of flag made 1814 for Fredriksten fortress.

Av festningsflaggene er ett i behold, nemlig det fra Fredriksten festning ved Halden (ill. 22). Her vender også løven utover og har lukket krone. Men ellers skiller figuren seg fra mønstertegningen ved at den er mer naturalistisk i både anatomi og farger. Det kan reflektere at maleren som fikk oppdraget, hadde en kunstnerisk egenvilje.

Om handelsflagget ble det ikke sendt ut noen annen bestemmelse enn kunngjøringen 27. februar. Det ble opp til hver reder eller kaptein å tolke den. Av de få flaggene som er bevart i original eller gjengitt på tegninger, ser vi at løven noen steder vender fra stangen, andre steder mot den, og kronen er

dels åpen, dels lukket.

Valget av motiv

Christian Frederiks motivering for å fastsette et norsk flagg som skilte seg så lite fra dannebrog, har vært diskutert. Halvdan Koht refererer til at det skulle være lite flaggduk i landet, og dermed var løven i det ene feltet av dannebrog en lettvinnt løsning. Men han peker også på at en medvirkende årsak kan ha vært at Christian Frederik hadde i tankene å gjenforene Norge og Danmark en gang.³⁵ Da var det en fordel å ha et flagg som skilte seg lite fra det som en gang ville bli gjeninnført.

Påstanden om mangelen på flaggduk stammer fra Stortinget i 1821.³⁶ Samtidig har vi sett at ved verftet i Kristiansand ble det produsert nye flagg i et stort antall våren 1814. Uansett om mangelen var prekær eller mindre prekær, var det utvilsomt rimeligere for en skipsreder å få den norske løve tilføyd på de flaggene som fantes. Likevel kan ikke sparehensyn i seg selv ha vært bestemmende for valget av et flagg som skilte seg lite fra dannebrog. Når det gjelder utsiktene til en fremtidig union mellom Norge og Danmark, var dette en mulighet som foresvevde flere enn Christian Frederik. Men at dette skulle være en viktig forutsetning for utformingen av det nye norske nasjonalsymbolet, at man så å si skulle flagge med det, virker ikke overbevisende.

Christian Frederik har vært kritisert for at han satte den norske løve i feil retning i flagget. Løven ”flykter”, sier Hallvard Trætteberg, som kaller det en tabbe.³⁷ Andre har brukt lystigere uttrykk, som ”den omvendte

løven" eller "den bakvendte løven".³⁸ Vi har sett at retningen på løven var Christian Frederiks egen, uttrykkelige bestemmelse. Når kaptein Stibolt i sitt første brev til Christian Frederik presiserte det som ellers burde være selvsagt, nemlig at han hadde tegnet løven med samme retning som i riksvåpenet, kan det skyldes at han hadde fått skriftlig eller muntlig beskjed gjennom sin overordnede om å gjøre nettopp det motsatte.

Det kan være spørsmål om heraldikkens regler fungerer entydig når det gjelder flagg. Hvis masten tegnes inn på høyre side, noe Carsten Anker for øvrig gjorde på sine skisser, blir retningen på figuren riktig. I senere år har det dessuten vært poengtert at på et skipsflagg i medvind ville løven i Christian Frederiks versjon komme til å stå i skipets fartsretning og dermed peke fremover. Dette har også vært foreslått som den egentlige forklaring på prinsens valg. Men det kan være usikkert om en så skarpsindig maritim tanke har vært utslagsgivende. Kaptein Stibolt ved verftet i Kristiansand burde vært nærmere til å resonnerer slik, og han gjorde det ikke. Når det ikke gikk ut informasjon til allmennheten om løvens retning, tyder også det på liten interesse for å oppnå ensartet effekt på den private flaggføringen til sjøs. På den annen side omfattet statens egen flaggføring ikke bare marinen med dens fåtallige skip, men også festninger og batterier på land, og tegninger av det nye flagget ble sendt ut til dem.

En mer allmenn forklaring på løvens retning kan vi få om vi setter bestemmelsen i sammenheng med kunngjøringene fra februar 1814 om Christian Frederik som forsvaret av rikets frihet og sikkerhet og opp-

fordringen til det norske folk om å våge liv og blod for fedrelandet. Det ville ikke være urimelig om prinsen innså hellebardløvens eget symbolske potensial. Løven ville være mer egnet til å vise statens forsvarsvilje når den "vender utad" og ikke "mod Stangen", for å låne prinsens egne ord til Stibolt. En slik tolkning vil føye en ny detalj til bildet av Christian Frederik som regent og gi beslutningen større format. Samtidig utelukker den ikke innslag av maritimt tenkesett.

Behovet for et nytt flagg for den nye norske staten var akutt. Det var ikke tid til utredninger og avveininger. Festningsflaggene skulle være et samlende symbol for mannskapene der og for innbyggerne i byen ved festningen. På marinens fartøyer langs kysten kunne flaggene også bli identifisert av fremmede skip. Det skulle signalisere nasjonalitet på norske handelsskip i fjerne farvann og være et festlig innslag i norske havner. Dannebrog hadde fylt alle disse oppgavene. Det hadde vært felles flagg for Danmark og Norge i flere hundre år, og det fantes ingen motvilje eller motstand mot dette flagget i Norge. Nicolai Wergeland, som ellers ikke var tilbakeholden med å kritisere Danmarks behandling av Norge i unionen, omtalte i 1812 dannebrog som "Fædrelandets Farve, rødt og hvitt" og som "Ærens røde Fane".³⁹ Det var helt naturlig at det røde flagget med hvitt kors skulle føres videre i Norge også etter et brudd med Danmark. Det representerte tradisjon og historie. Flagget trengte bare et nytt innslag for å differensiere det fra Danmarks flagg. Til det var den norske løve det eneste selvsagte valg.

Hva skulle alternativene ha vært vinteren 1814? Om man ga avkall på dannebrog,

Ill. 23. Segl med alliansevåpen for Christian Frederik og Caroline Amalie, begge med den norske løve, mellom 1815 og 1819. Riksarkivet.⁴⁸ Foto: Odd Amundsen.

Seal with alliance arms for Christian Frederik and Caroline Amalie, both with the Norwegian lion, between 1815 and 1819.

kunne den norske løve alene på rød bunn vært en mulighet. Men flagg flest besto av striper og kors. Et helt nykomponert flagg, uten forankring i tradisjoner, ville ikke fungere godt som samlingsmerke innad. I møte med handelsskip og marinefartøyer fra andre stater ville et slikt flagg skape forvirring og kanskje farlige situasjoner i lang tid fremover.

Løven ville utvilsomt vært bedre synlig om den var blitt plassert på en hvit spuns eller firkant midt i flagget. Heller ikke her var det fritt frem. Spunsen med forskjellige motiver i var en variant av dannebrog som i lang tid hadde vært brukt både som kongeflagg og til andre formål.⁴⁰ Christian Frederik kjente utvilsomt til disse flaggene. Når midtfeltet ikke var ledig, var feltet øverst og

nærmest stangen det nest beste valget. Heller ikke denne plasseringen var uprøvd tidligere, men de andre motivene var lite vanlige.

Konseptet til kunngjøringen viser at prinsens første tanke hadde vært å gjøre løven hvit. Det virker lite trolig at han skulle ta feil av fargen, han som hadde sett utallige gjenfigelser av det felles riksvåpenet. Mer sannsynlig kan det være at han tenkte slik for å gjøre figuren mer tydelig. Med valget av gulfargen tilpasset han seg konvensjonene. Men klagen over at løven var lite synlig og at det norske flagget lett kunne forveksles med det danske, forfulgte 1814-flagget så lenge det var i bruk. Det måtte forstørrelsesglass til for å se forskjellen, ble det sagt.⁴¹

Vi har kunnet fastslå at det nye norske flagget var Christian Frederiks personlige valg. Senere ga han også detaljerte instruksjoner om hvordan den norske løve i flagget skulle utformes. Dette flagget kom til å overleve Christian Frederiks korte kongetid. I Mossekonvensjonen ble det fastsatt at "Det Norske Flag skal respecteres imedens Vaabens-tilstanden varer". Men våren og sommeren 1815 ble splittflagget for marinen og festningene avløst av et unionsflagg, og i 1821 vedtok både Stortinget og kongen et nytt norsk handelsflagg. I et langt tidsperspektiv ble den norske løvens opptreden i flagget bare til en visitt.

III Ettertid

Helt ferdig med den norske løve var likevel ikke Christian Frederik da han igjen ble dansk prins. Avståelsen av Norge hadde fore-

løpig ikke ført til endringer i det danske riksvåpenet. Derfor både kunne og måtte Christian Frederik fortsette å bruke signeter som inneholdt den norske løve, enten den sto i det fullstendige riksvåpenet eller i kabinettvåpenet.

Fra dansk side var hovedargumentet for fortsatt å beholde løven at den nå var å betrakte som en erindring, og at det å beholde løven måtte være et kongelig prerogativ. Etter gjentatte krav fra svensk side, og til slutt som betingelse for at Danmark endelig skulle få utbetalt de tre millioner riksdaler som den norske andelen av den felles statsgjelden ble fastsatt til, forpliktet den danske konge seg i 1819 til å utelate den norske løve av riksvåpenet. Innen utgangen av året skulle man også slutte å anvende den på dokumenter, penger og stempler.⁴²

Hvorfor var det en så viktig sak for Frederik 6. å beholde den norske løve? Hensynet til fire hundre års bruk veide tungt i seg selv. Det danske riksvåpenet inneholdt dessuten flere andre figurer som henviste til historien, både de tre kronene og vendernes og goternes våpen. Et annet og viktig motiv var utvilsomt hensynet til kongehusets slektninger i huset Holstein-Gottorp og andre sidegrener. Flere av dem hadde sine små territorier og residenser ved foten av Jylland. De førte tittelen arving til Norge, og den norske løven inntok fremste plass i deres våpen. Det kunne oppleves som et forsmedelig paradoks at slektninger og naboer av lavere rang uhindret skulle få fortsette å smykke seg med et våpenmotiv som kongen selv og hans nærmeste ble presset til å avstå fra.

Dette paradokset ble også en realitet innenfor de kongelige gemakker etter at

Christian Frederik i 1815 hadde giftet seg med Caroline Amalie av Augustenborg. Hun førte med seg den norske løve i sitt våpen, og i ektefellenes alliansevåpen frem til 1819 var det derfor balanse med én norsk løve i hvert skjold (ill. 23). Men deretter var Caroline Amalie alene om å beholde løven. Kanskje var dette med i tankene til den danske tronarvingen med fortid som konge av Norge da han oppholdt seg i Roma mot slutten av 1819. I dagboken sin gjorde han følgende notat: "... Hos Brøndsted saae jeg for første Gang og til min store Ærgrelse Tegningen af det nye danske Vaaben med Udeladelse af den Norske Løve."⁴³

I løpet av fem år hadde Christian Frederik to ganger mistet den norske løve.

Noter

- 1 Bruken av den norske løve på sedler og mynt blir ikke behandlet i artikkelen. Som stattholder ga Christian Frederik 27.1.1814 ordre om at det skulle utstedes midlertidige norske pengesedler. Også disse sedlene, som i ettertid har fått navnet prinsesedler, ble stemplet med "den norske Løve i Feldt" dvs. riksvåpenet som blindtrykk. I 1814 ble det ikke slått norsk mynt, men statsrådet bestemte sommeren 1814 at i tilfelle union med Sverige skulle bare mynt med det norske riksvåpenet i preget gjelde i Norge (Bjørn R. Rønning, "Pengespørsmålet i Norge i 1814," *NNF-nytt* nr. 1, 1989, s. 9–18.)
- 2 Signetene har inventarnummer 16-111 og 16-90.
- 3 Peter Kristiansen, "Signeter i de kongelige samlinger på Rosenborg Slot", *Middelalderlige seglstamper i Norden*, Roskilde 2002, s. 158.
- 4 Poul Bredo Grandjean, *Det danske Rigs-vaaben*, Kbh. 1926, s. 232. Nils G. Bartholdy i brev 8.12.2010.
- 5 S. 479–519, 559–610.

- 6 Hallvard Trætteberg, "Rikssymbolene fra 1814 til i dag," *Dette er Norge 1814–1964*, bd. 2, Oslo 1963, s. 37–42.
- 7 Riksarkivet, Privatarxiv 613 Hallvard Trætteberg, særlig eske 118.
- 8 I tillegg til disse to er det også funnet enkeltstående avtrykk av to andre signeter: ett med kabinettsvåpenet og Elefantordenen i skjold med spiss fot og to buer øverst (Privatarxiv 146 L.F. Brock, pk. C, kurérpass 25.12.1813) og ett meget lite med det fullstendige riksvåpen, brukt brevlukkende (Christian Frederiks arkiv, 230, udatert konvolutt til Carsten Anker).
- 9 Signetene har inventarnummer 15-137 og 16-81. Takk til museumsinspektør Peter Kristiansen for identifisering og opplysninger for øvrig.
- 10 Når seglet finnes på blanketter, blir dateringen en *terminus ante quem* fordi blanketten først ble datert ved bruk, mens seglet var påført tidligere.
- 11 Riksarkivet, Signetsamlingen nr. 231.
- 12 I avhandlingen *Det Norske Vaabens Opkomst og Forandringer* fra 1779 hadde G.A. Carstens publisert tegninger av segl og mynter som viste at øksen opprinnelig hadde hatt rett skaft. I teksten identifiserte han øksen som Olav den helliges. Blant forslagene til nytt norsk flagg høsten 1814 kom det ett fra Gregers Fougner Lundh, senere professor og kildeutgiver. Der er også økseskaftet rett, og øksen beskrives som "St. Olufs Økse". Høyst sannsynlig har Fougner Lundh kjent til Carstens' avhandling.
- 13 Riksarkivet, Privatarxiv 613 Hallvard Trætteberg, eske 118, legg Det norske riksseglet 1808–1906. – Revisjonsdepartementet, 1. kontor, Zahlkassens regnskaper, utgiftsbilag pk. 15, 1814, bilag 460, underbilag ss.
- 14 Jorunn Fossberg og Sigrid Wegge Tandberg, *Norsk Sølv. Gullsmeder gjennom 600 år*, Oslo 2003, s. 49–50.
- 15 *Tiden* nr. 63, 9. februar 1814.
- 16 Arnet Olafsen (utg.), *Kong Christian Frederiks dagbok fra hans ophold i Norge 1814*, Kristiania 1914, s. 152. Originalteksten (s. 15) lyder: "A Bierkager j'ai vu un Dannebrogsmænd de nom Even qui est le meilleur tailleur en acier dans toute la Norwege il fait de cachets aussi bien qu'on puisse le desirer – Je lui donnerai du travail."
- 17 Ingebrigt Trondsen Eggan (1780–1865) er omtalt i Helge Halvorsen og Jenny Kosbergeløkk, *Rennebuboka*, bind II, Rennebu 1985, s. 305–307 og i *Rennebu Historielag Årsskrift* 1953, 1981 og 1999. I 1837 ble han valgt til den første ordføreren i Rennebu, og han var vararepresentant til Stortinget fra 1821.
- 18 *Kongelig dansk Hof- og Stats-Calender for Aar 1813*, København 1813, sp. 151. Her kalles han "Bonde og Kunstarbeider".
- 19 Riksarkivet, Privatarxiv 613 Hallvard Trætteberg, eske 118, legg Det norske riksseglet 1808–1906. – Revisjonsdepartementet, 1. kontor, Zahlkassens regnskaper, utgiftsbilag pk. 15, 1814, bilag 460, Holtens regnskap for kontorutgifter 1. kvartal.
- 20 Riksarkivet, Privatarxiv 613 Hallvard Trætteberg, eske 118, legg Det norske riksseglet 1808–1906. – Revisjonsdepartementet, 1. kontor, Zahlkassens regnskaper, utgiftsbilag pk. 15, 1814, bilag 898, underbilag hh.
- 21 Riksarkivet, Depositum 8 Ingebrigt Trondsen Eggan, eske 1.
- 22 C.J. Anker, *Christian Frederik og Carsten Ankers Brevveksling 1814*, 2. utg., Christiania 1904, s. 18. – Riksarkivet, Christian Frederiks arkiv, 230, brev til Carsten Anker 4.3.1814.
- 23 Anker 1904, s. 177.
- 24 Riksarkivet, Christian Frederiks arkiv, 230, brev fra Conrad Frederik Clauson-Kaas 4.6.1814, trolig til Niels Aall.
- 25 Anker 1904, s. 67.
- 26 Stortingsarkivet, 1814 – 1. overordentlige storting, Aa Bilag til møteprotokollen, bilag 40.
- 27 Jan Henrik Munksgaard, "Flagget. Et nasjonalt symbol blir til," *Årbok Vest-Agder-Museet*, Kristiansand 2012.
- 28 Et eksemplar finnes i et samlebind i Riksarkivet, Biblioteket: *Diverse Kundgjørelser, Placater ... 1814*. Teksten i *Tiden* er trykt i nr. 76, 16. mars 1814.
- 29 Riksarkivet, Statssekretariatet pk. 9 Residua, dok. 94.

- 30 F. Beutlich, *Norges sjøvæbning 1810–1814*, Oslo 1940, s. 364–365, senere B. Bratbak, ”Flagget fra 1814,” i *Sjøfartshistorisk årbok* 1988, s. 10 og J.H. Munksgaard 2012, s. 39–40. Beutlich undersøkte kopiboken (korrespondanseprotokoll 29) i arkivet til Sønnafjelske generalkommando i Riksarkivet. Kopiboken er nå gjennomgått på nytt, sammen med journalen (ekstraktprotokoll 11a 1813–1814), pakke 113, innkomne brev fra Kristiansand kommandantskap og en kopibok til bruk på reiser 1811–1814.
- 31 Anker 1904, s. 185. – Riksarkivet, Christian Frederiks arkiv, 216, Breve fra Carsten Anker 1801–1814 mai. Brevet er ført i pen-
nen av en sekretær, og den bevarte tegn-
ingen er derfor trolig heller ikke egenhen-
dig.
- 32 G.I. Willoch (red.), *Vardøhus festning 650 år*. Jubileumsskrift, Oslo 1960, s. 86.
- 33 Riksarkivet, privatarkiv 146 L.F. Brock, pk. C.
- 34 Revisjonsdepartementet, s. kontor, Kristian-
sand verfts regnskaper 1814 I, Journal over ma-
terialregnskaper, s. 56–78. – Det ble tydeligvis
levert både riksvåpen til å feste på eksisterende
flagg og fullstendige flagg med våpenet i. Sann-
synligvis ble løven skåret ut av en særskilt duk,
og så ble detaljer malt på denne bunnen. Der-
med kunne løven få ensartet utseende enten
flaggduken var ny eller gammel. Også på fest-
ningsflagget fra Fredriksten er løven påsydd og
bemalt.
- 35 Halvdan Koht, *1814. Norsk dagbok hundre
aar efterpaa*, Kristiania 1914, s. 103.
- 36 *Kongeriget Norges tredie ordentlige Stor-
things Forhandlinger i Aaret 1821*, Anden
Deel, s. 531.
- 37 Trætteberg 1963, s. 38.
- 38 Bjørn Bratbak, ”Flagget fra 1814,” *Sjøfarts-
historisk årbok* 1988, s. 10.
- 39 S.st., s. 9.
- 40 Munksgaard 2012, s. 28.
- 41 Knut Nygaard, *Hvorledes det norske flagg
ble til*, Bergen 1953, s. 3.
- 42 Nils G. Bartholdy, ”Forandringen i det dan-
ske rigsvåben 1819,” *Norgesbilleder. Dansk-norske forbindelser 1700–1905*, Kø-
benhavn 2005, s. 186–199.
- 43 S.st. s. 199, med henvisning til Albert Fa-
britius, Finn Friis og Else Kornerup (udg.),
*Kong Christian VIII's dagbøger og opteg-
nelser* II, 1. halvbind, København 1973, s.
171.
- 44 Akershus stiftamt, brev fra regentskapet
5.5.1814. – Printz' seglsamling.
- 45 Akershus stiftsoverrett, sluttede saker I 137
1813, sak 231.
- 46 Statssekretariatet, Love etc. 18.3.1814.

Oldenburgske fyrstbiskopper – underhold med heraldiske konsekvenser

Af Nils G. Bartholdy

TITLE: Prince-bishops of the House of Oldenburg – maintenance with heraldic consequences

ABSTRACT: In the Middle Ages cadets of a princely dynasty got a part of their father's territory as a fief. Later, monarchs secured their younger sons or brothers a high ecclesiastical post in, normally foreign, chapters, who thereby obtained an income from the canonry or the diocese. A prince-bishop acted as the temporal ruler of his "state", and he incorporated the arms of the diocese in his own heraldic achievement. After the Reformation, many dioceses in Northern Germany were secularized but were still, until 1806, administered by prince-bishops. Danish Kings and Dukes of Schleswig-Holstein utilized this kind of maintenance in favour of their relatives.

KEYWORDS: House of Oldenburg, Schleswig-Holstein, prince-bishop, diocesan arms

Author information: Nils G. Bartholdy, heraldic adviser, senior researcher, The Danish National Archives, nils.bartholdy@gmail.com

Fra slutningen af middelalderen fik yngre fyrstesønner høje gejstlige embeder og blev dermed forsørget. Samtidig lykkedes det mange steder adelen at få en art eneret til at besætte kannikeembederne ved domkirkerne. Det var domherrerne, indehaverne af de høje gejstlige embeder i domkapitlerne, der valgte biskopperne. Fyrster og adel hævdede en standsinteresse, når de placerede slægtsmedlemmer på de høje poster i stifterne med tilhørende indtægter. Der er eksempler på, at yngre habsburgere blev kardinaler og dermed fik en indtægtskilde. En yngre søn af markgrev Ludovico af Mantova,

Francesco, blev kardinal; han var nevø af den danske dronning Dorothea og mødte Christian I under dennes rejse til Rom i 1474. Hohenzolleren Albrecht af Brandenburg, yngre søn af kurfyrst Johan Cicero af Brandenburg, blev 1513 ærkebiskop af Magdeburg og biskop af Halberstadt, 1514 tillige ærkebiskop af Mainz og dermed en af de tre gejstlige kurfyrster og 1518 kardinal. Han er kendt for at have engageret afladshandleren Tetzl til at finansiere de afgifter til paven, der skulle betales for at få Mainz. Det var den handel med aflad, Luther reagerede imod, og som bl. a. førte til reformationen. Albrechts våben

var det daværende fyrstelige brandenburgske med mange felter og med de tre gejstlige områders våbener indsat i midten. Øverst sås kardinalhatten og bag skjoldet - foruden et kors - sværd og bispestav, insignier, der symboliserede hhv. hans verdslige og gejstlige magt.¹ Disse embedsinsignier brugtes langt op i tiden af fyrstbiskopper.

I Tyskland var der over 50 bispedømmer, hvor biskoppen tillige var landsfyrste, altså var fyrstbiskop og dermed rigsumiddelbar, d. v. s. formelt stod direkte under kejseren uanset det pågældende landområdes størrelse. Fyrstbiskoppen administrerede sin "stat" i både verdslig og gejstlig henseende og havde til det formål et eller flere slotte som bolig og indtægter af gods og skatter. Det gjorde stillingen som fyrstbiskop attraktiv. Efter reformationen blev en række nordtyske bispedømmer sekulariseret. De vedblev at være små "stater", hvor den verdslige administration fortsat blev udøvet af en fyrstbiskop ved hjælp af de indtægter m. m., der var tillagt det pågældende embede. Fyrstbiskoppen, der formelt blev valgt af det stedlige domkapitel, behøvede ikke at være teolog. Systemet med fyrstbiskopper ophørte, da Det Hellige Romersk-Tyske Rige blev opløst i 1806.

I middelalderen gav den danske konge ofte dele af sit territorium som len til sine sønner. Derved fik de en administrativ opgave og noget at leve af, og det fik heraldiske konsekvenser i form af brisurer af kongens våben.

Frederik (I) (1471–1533) blev ifølge Arild Huitfeldt sendt til Köln for at studere. Der havde hans ældre bror kong Hans skaffet ham et kanonikat ved domkapitlet. Det var formentlig et led i en plan om at forsørge Frede-

rik som fyrstbiskop i Nordtyskland. Imidlertid fik han i stedet andel i hertugdømmerne, sikkert på moderens, dronning Dorotheas, initiativ. Slesvig og Holsten deltes i 1490 mellem kong Hans og Frederik. I 1494 forlangte Frederik at få Lolland, Falster og Møn som fyrstelen. Men det danske rigsråd erklærede, at kongeriget for fremtiden var udeleligt.² Frederik antog prætentionstitlen "arving til Norge". Norges øksebærende løve ses i hans og derefter i alle slesvig-holstenske hertugligners våben, der havde felter for Slesvig, Holsten, Stormarn, Oldenburg, Delmenhorst og efter 1559 Ditmarsken.

Ved reformationen i Danmark i 1536 beslaglagde kongen bispernes og klostrenes gods. I Danmark – og i det øvrige Norden – havde de katolske biskopper ikke haft status som landsfyrster, selv om enkelte af dem, f. eks. ærkebiskoppen af Lund, var en mægtig mand med rådighed over borge og et stort godsområde. Men biskoppen af Slesvig beholdt efter reformationen et godsområde med tilhørende indtægter. Udviklingen dér kan derfor sammenlignes med, hvad der skete i det tyske område. Forholdene i hertugdømmerne var også præget af tysk lensret. Det slesvig-holstenske ridderskab modsatte sig radikale ændringer på det kirkelige område. Det havde således interesse i en videreførelse af nonneklostrene, der blev adelige protestantiske frøkenklostre; de eksisterer endnu som sådanne. Christian III måtte bøje sig for landdagens holdning. Resultatet blev den slesvig-holstenske kirkeordinans af 1542. I henhold til den hørte Slesvig Stift ikke længere til den danske kirkeprovins som i den katolske tid (ærkestiftet Lund). Derfor kunne Slesvig Stift få en fyrstbiskop.

Ill. 1. Frederik (1529–56), søn af Frederik I, koadjutor i Slesvig Stift, hvis to krydslagte nøgler ses i 1. felt. Tegning af segl fra 1549. Rigsarkivet, København. Frederik (1529–1556), younger son of King Frederik I, Coadjutor in the diocese of Schleswig. The two keys in saltire of the diocese can be seen in the first field of a seal from 1549.

Kongesønner

Frederik Is yngste søn *Frederik* (1529–56) blev ved hertugdømmernes deling i 1544 forbigået af sine ældre brødre Christian III, Hans den Ældre og Adolf. De lovede til gengæld, at de ville skaffe ham ærkebispedømmet Bremen, hvad der imidlertid ikke lykkedes. Derefter fik han et kannikedømme i Köln. For at undgå at give ham en del af hertugdømmerne sørgede Christian III i 1549 for, at Frederik foreløbig blev koadjutor (medhjælper) i det sekulariserede bispedømme Slesvig hos den første evangeliske biskop Tilemann van Hussen, der efter reformationen havde efterfulgt stiftets sidste katolske biskop, Gotschalk Ahlefeldt. Tilemann van Hussen døde i 1551, hvorefter Frederik tiltrådte som fyrstbiskop. Domkapitlet passede det kirkelige. Kirkegod-

Ill. 2. Frederik (1529–56), administrator af bispedømmet Hildesheim, hvis våben ses i hjerteskjoldet. Tegning af segl fra 1555. Rigsarkivet, København. Frederik (1529–1556), Administrator of the diocese of Hildesheim. Its coat of arms, party per pale, can be seen in the inescutcheon in a seal from 1555.

set, der i dette tilfælde var forblevet ved stiftet, blev overdraget til Frederik. I 1552 opnåede han også at blive administrator af bispedømmet Hildesheim, der var katolsk. Til sammenligning kan nævnes, at i Osnabrück valgte domkapitlet skiftevis en katolsk og en protestantisk fyrstbiskop. Fyrstbiskop Frederik tilføjede de to krydslagte nøgler, der var Slesvig Stifts våben, i sit hertugelige våbenskjold. Ligesom Frederik I havde gjort, før han blev konge, førte alle yngre sønner af danske oldenborgske konger indtil arveprincippets indførelse i 1660 titel af arving til Norge, hertug af Slesvig, Holsten etc., også selv om de ikke var regerende hertuger, og de førte de tilsvarende våbenmærker. Det ses i Frederiks segl fra 1549 (ill. 1) og i et segl fra 1555 for ham som administrator af bispedømmet Hildesheim (ill. 2).³

Fyrstbiskop Frederiks våben ses også på hans gravmæle i Slesvig Domkirke. Det er delvis skjult bag det prægtige Brüggemann-alter, der i 1600-tallet blev flyttet til domkirken fra Bordesholm Klosterkirke. Den ene af fyrstbispedømmets to nøgler ses endnu i hjerteskjoldets 2. felt. Bispedømmet Hildesheims våben, der var delt af guld og rødt, må have udgjort hjerteskjoldets 1. felt (ill. 3).

Ved Frederiks tidlige død i 1556 tvang hans bror hertug Adolf, stamfaderen til den gottorpske gren, domherrerne i Slesvig til at vælge *ham* til administrator. Desuden tvang Adolf i 1569 domkapitlet til at vælge sin ældste søn Friedrich til koadjutor. Denne tilstand ophørte ved Adolfs død i 1586. Kong Frederik II tog da den slesvigske fyrstbiskops gods i besiddelse og indsatte en amtmænd over Svavsted Amt, fyrstbiskoppens tidligere territorium. Hertug Adolf synes ikke at have kombineret Slesvig Stifts våbenmærke med sit hertugelige våben. Hans søn Friedrich døde allerede i 1587. Gottorperne skulle komme til at koncentrere sig om et andet fyrstbispedømme.

Frederik IIs yngre bror *Magnus* (1540–83) blev i 1560 placeret som fyrstbiskop af øen Øsel ved Estland. Året før havde biskoppen af Øsel solgt fyrstbispedømmet til Danmark. Det omfattede det meste af øen Øsel og landskabet Wieck på fastlandet. Frederik II overlod Øsel-Wieck til Magnus, der til gengæld måtte opgive sine krav på hertugdømmerne.

Kongen overlod derimod dele af sine andele af Slesvig og Holsten til sin yngste bror Hans den Yngre, men stænderne, der ikke ønskede yderligere formel opdeling af hertugdømmerne, nægtede at hylde ham som

Ill. 3. Udsnit af gravmæle i Slesvig Domkirke for fyrstbiskop Frederik af Slesvig (1529–56). Den ene af Slesvig Stifts nøgler ses i hjerteskjoldets 2. felt. Hildesheim Stifts våbenmærke må have udgjort dets 1. felt. Foto: Dr. Uta Kuhl, Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte in der Stiftung Schleswig-Holsteinische Landesmuseen.

Part of epitaph for Prince-Bishop Frederik of Schleswig (1529–1556). One of the two keys in saltire can be seen in the second field of the inescutcheon. The arms of the diocese of Hildesheim were placed in the first field.

landsherre; han var derfor ikke i stændernes øjne regerende hertug, men ”afdelt (abgeteilt)”. Hans den Yngre efterlod sig mange efterkommere, men ingen af dem blev fyrstbiskopper, og de er således i heraldisk henseende uinteressante i denne sammenhæng.

I 1560 købte Magnus fyrstendømmet Kurland, der omfattede området omkring Pilten, hvor der lå et kloster. I 1560’erne søgte han forgæves at skaffe sig indflydelse i Reval

Ill. 4. Magnus (1540–83), søn af Christian III, fyrstbiskop af Øsel og Kurland. Tronsegl, 1565. Rigsarkivet, København.

Magnus (1540–1583), younger son of King Christian III, Prince-Bishop of Oesel and Courland. Great seal, 1565.

og Riga. I sit tronsegl er Magnus afbildet med bispehue og stav (ill. 4).⁴ Våbenskjoldene foroven er: Norge ("arving til Norge", de slesvig-holstenske hertugers traditionelle præentionsvåben), Slesvig, Holsten, Stormarn, Oldenburg/Delmenhorst. De tre skjolde forneden er: Øsel (sinistervendt ørn), Kurland (lam med korsfane, egentlig Piltens våbenmærke), Reval (to krydslagte kors). Af disse områder beherskede Magnus reelt kun Kurland og tidvis Øsel, hvor hans bror Frederik II indsatte en kgl. statholder.

I 1560'erne anvendte Magnus også et rent heraldisk segl med tre hjelme over skjoldet med hjelmtegn for Norge, Slesvig og Holsten. Med den russiske zar Ivans hjælp blev Magnus i 1570 indsat som lydkonge i Livland. Han blev kronet i Moskva og blev i 1573 gift med en russisk fyrstinde, en datter af

zarens fætter. Senere blev Magnus zarens modstander, og i 1578 gav han sig fra Kurland ind under polsk overhøjhed. Som konge af Livland førte han et udvidet våben.

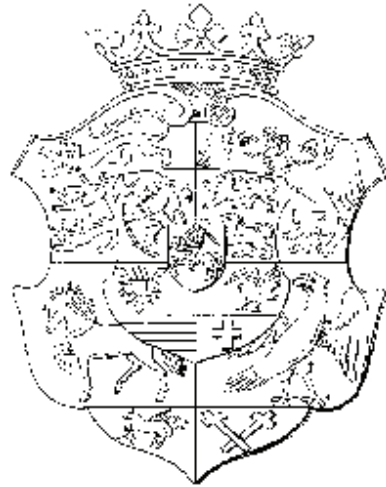
I våbenet for Magnus som fyrstbiskop (ill. 5 a og b)⁵ ses i hovedskjoldet: Øsels ørn, Kurland/Piltens lam med korsfane, Revals to krydslagte kors. Midter- og hjerteskjold indeholder de hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker. I Magnus' våben som konge af Livland (ill. 6 a og b)⁶ ses i hovedskjoldet foruden de allerede nævnte våbenmærker tre løver for Estland (en differentiering af de tre danske løver, idet disses ledsagende hjertes eller blade er udeladt), som Magnus imidlertid aldrig kom til at herske over. Det samme var tilfældet med Reval. Våbenmærkerne må altså betragtes som præentionsvåbener. Desuden ses to griffe for Livland og en hest for Kurland. Midter- og hjerteskjold indeholder de hertugelige slesvig-holstenske våbenmærker, nu suppleret med felter for Delmenhorst og Ditmarsken. Magnus opretholdt altså heraldisk et krav på hertugdømmerne. Da Magnus døde i 1583, rejste hans enke med deres datter tilbage til Rusland, hvor de gik i kloster.

Frederik II synes allerede i 1587 at have villet skaffe sin yngre søn *Ulrik* (1578–1624) et kanonikat i Strasbourg. I 1590 blev Ulrik sendt til universitetet i Helmstedt. 1593 studerede han ved Rostocks universitet og 1595 ved universitetet i Leipzig. Han skulle tydeligvis forberedes til en gejstlig-administrativ løbebane. I 1602 blev Ulrik titulærbiskop af Slesvig og fik overladt Svavsted Amt. Han fik således i praksis rådighed over det tidligere bispegods, der havde hørt til Slesvig Stift. Der kendes ikke noget heraldisk vid-

Ill. 5 a og b. Magnus (1540–83), fyrstbiskop af Øsel og Kurland. Segl, 1561. Rigsarkivet, København.
Magnus (1540–1583), Prince-Bishop of Oesel and Courland. Seal, 1561.

nesbyrd i den anledning. Hans morfar hertug Ulrik af Mecklenburg, der var gift med en datter af Frederik I og spillede en rolle i Danmark, havde allerede i 1591 fået ham gjort til koadjutor i Schwerin Stift, og dér blev Ulrik i 1603 fyrstbiskop. Bispedømmet

Ill. 6 a og b. Magnus (1540–83), konge af Livland. Segl, 1571. Rigsarkivet, København.
Magnus (1540–1583), King of Livonia. Seal, 1571

Schwerins våben var to krydslagte bispestave. Sammen med de hertugelige slesvigholstenske våbenmærker ses bispestavene i hans segl fra 1603, hvor de er lagt over en tværdeling af feltet.⁷ I et segl fra 1612 ses bispestavene i et udelt felt.⁸ Ligesom i dette segl

Ill. 7. Ulrik (1578–1624), søn af Frederik II, fyrst-biskop af Schwerin. Segl, 1621. Rigsarkivet, København.

Ulrik (1578–1624), younger son of King Frederik II, Prince-Bishop of Schwerin. Seal, 1621. The shield is encircled by The Order of the Garter.

er der en åben krone over skjoldet i et stort segl for Ulrik fra 1610 og 1621 (ill. 7).⁹ Skjoldet er ligesom i seglet fra 1612 omgivet af den engelske Hosebåndsorden. Ordenen havde han fået i 1605 af sin svoger, den engelsk-skotske konge Jakob I/VI, der var gift med hans søster Anna. Hosebåndet ses også omkring hans smukt udskårne våben på en prædikestol fra 1617 i kirken i den mecklenburgske by Bützow.¹⁰

Kong Frederik (III) (1609–70), Christian IVs næstældste søn, lykkedes det faderen i 1621 at få valgt til koadjutor og successor i Bremen Stift og i 1622 i nabostiftet Verden, hvor Frederik blev administrator i 1623. I 1624 blev han tillige koadjutor i Halberstadt Stift ved Magdeburg. 1624–26 studerede Fre-

derik på det ridderlige akademi i Sorø. Han var velbevandret i teologi og havde således for så vidt forudsætninger for at bestride et embede, der i princippet var gejstligt. I et noget utydeligt seglaftryk, der henføres til 1624, ses foruden de hertugelige våbenmærker et kors for Verden og en ørn for Halberstadt.¹¹ Bremen er ikke repræsenteret i denne våbenversion. Under 30-årskrigen besatte den katolske ligas hærfører Tilly i 1628 Bremen Stift, der i 1632 blev erobret af svenske hære. Stiftets administrator døde i 1634, hvorefter den svenske regering om end modstræbende godkendte Frederiks ret til stiftet. I 1635 blev Frederik proklameret af domkapitlet som Bremen Stifts administrator med titel af ærkebiskop. Sverige anerkendte året efter stiftets neutralitet. Også Verden Stift var fra 1635 i Frederiks besiddelse. I et segl, der må stamme fra denne tid, ses i et hjerteskjold to krydslagte nøgler for Bremen, et kors for Verden og en ørn for Halberstadt.¹² Det tilsvarende signet findes på Rosenborg (ill. 8).

Under Torstensonskrigen (1643–45) afsløg fyrstærkebiskop Frederik svenske krav om at yde bidrag til krigsførelsen. I 1645 måtte han finde sig i, at svenske tropper besatte hans stifter, og de forblev svenske ved 30-årskrigen afslutning i 1648. Da Frederiks ældre bror, den udvalgte prins Christian, døde i 1647, et år før deres far Christian IV, gav Frederik formelt afskald på stifterne.

I 1648 efterfulgte han faderen som dansk-norsk konge. Der findes et segl, der må tilskrives Frederik, men ikke vides at være sat under noget bevaret brev.¹³ I et skjold ses de tre danske løver, som Frederik ellers *ikke* førte. Han var jo – foruden fyrstbiskop – ”arving til

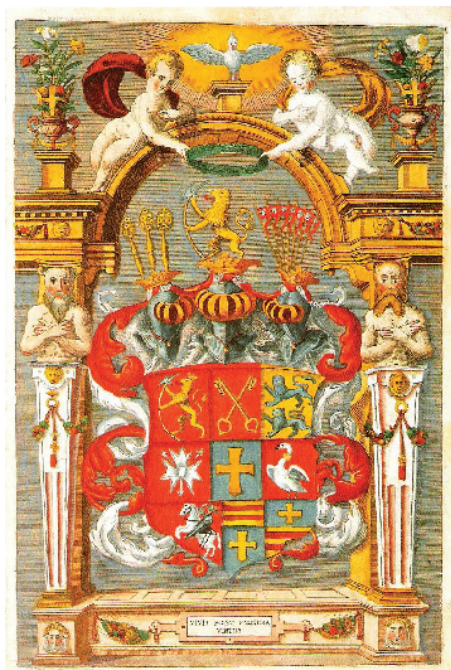
Norge” og titulær hertug af Slesvig, Holsten etc. og førte våbenmærker svarende hertil, ligesom alle andre yngre danske kongesønner gjorde før enevælden. På skjoldets overkant hviler en bispehue, og en bispestav ses bag skjoldet, der er lagt på et ottefliget kors. Hvad dette kors skal hentyde til, er uvist. Men kombinationen af fyrstbiskoppelige værdighedstegn og Danmarks våben må betyde, at seglet stammer fra tiden umiddelbart efter broderens død, hvor Frederik var ved at positionere sig som dansk tronkandidat.

I 1622 købte Christian IV et kannikedomme i Bremen til sin yngste (ægtefødt) søn *Ulrik* (1611–33). Samme år blev Ulrik koadjutor i Schwerin Stift i Mecklenburg. Christian IV søgte forgæves at skaffe ham stiftet Cammin/Kamién i Polen i 1623. Da Ulriks farbror af samme navn døde i 1624, blev Schwerin Stift ledigt. Men han kunne som mindreårig ikke tiltræde stiftet og fortsatte foreløbig sin skolegang i Sorø, mens et statholderskab af domherrer styrede for ham. I 1627 blev han forlenet med Svavsted Amt, der havde hørt til Slesvig Stift. Måske var der planer om at give ham dette stift, der lå i hertugdømmerne. Da Christian IV gik ind i 30-årskrigen i 1625, blev Schwerin Stift plyndret. Ulrik gik derefter i den svenske konge Gustav II Adolfs tjeneste. Senere deltog Ulrik i Christian IVs angreb på Hamburg i 1630. Christian IV forsøgte at skaffe ham det tabte Schwerin Stift tilbage, som Mecklenburg havde besat. Man søgte at generhverve stiftet ved at appellere til Sverige og foreslå et ægteskab med Gustav II Adolfs datter Christina, hvad der imidlertid blev afvist. Selv om Ulrik aldrig i praksis havde styret Schwerin Stift, brugte han et segl, der

Ill. 8. Frederik (III) (1609–70), søn af Christian IV, fyrstærkebiskop af Bremen, fyrstbiskop af Verden, koadjutor i Halberstadt. Signet på Rosenborg, her vist spejlvendt. Foto: Rosenborg, København.
Frederik (later King Frederik III) (1609–1670), younger son of King Christian IV, Prince-Archbishop of Bremen, Prince-Bishop of Verden, Coadjutor in Halberstadt. Matrix of his seal.

kendes fra 1632,¹⁴ og hvori stiftets to krydslagte bispestave indgår som et felt sammen med de hertugelige felter svarende til, hvad hans farbror Ulrik havde brugt. Dog er de hertugelige våbenmærker af en eller anden grund spejlvendte. I 1633 gik unge Ulrik i sachsisk krigstjeneste, blev dødeligt såret og døde samme år. Kurfyrsten af Sachsen foranstaltede i 1634 hans ligbegængelse i Dresden. Af det bevarede ceremoniel fremgår det, at en fane med stiftsvåbenet - "Die Stiffts Fahne" - indgik i ligprocessionen sammen med de øvrige heraldiske faner.¹⁵ Ulrik var en begavet ung mand. I 1631 udgav han et lille skrift på latin om tidens laster, og han

Ill. 9. Johan Adolf (1575–1616), søn af hertug Adolf, fyrstærkebiskop af Bremen og fyrstbiskop af Lübeck. I hans våben gengivet i en polyglot-udgave af Biblen, 1595, ses ærkestiftets to krydslagte nøgler i 2. felt og fyrstbispedømmet Lübecks kors i 5. felt. Det Kongelige Bibliotek, København.

Johan Adolf (1575–1616), younger son of Duke Adolf, Prince-Archbishop of Bremen and Prince-Bishop of Lübeck. The two keys in saltire of Bremen can be seen in the second field, and the arms of the diocese of Lübeck, a cross, in the 5th field.

tegnede og malede.

Gottorperne

Johan Adolf (1575–1616) var født som den tredieældste søn af hertug Adolf, der var søn af Frederik I og stamfar til den gottorpske hertuglinie.¹⁶ Johan Adolf havde altså ikke umiddelbart udsigt til at efterfølge faderen

som regerende hertug. Derfor sørgede hertug Adolf allerede i 1585 for, at Johan Adolf som 10-årig blev valgt til fyrstærkebiskop af Bremen, og i 1586 blev han tillige valgt til fyrstbiskop af Lübeck. Til fyrstbispeværdigheden hørte byen og slottet Eutin og gods i Holsten. Da hans to ældre brødre Friedrich og Philip døde tidligt unge og ugifte, efterfulgte Johan Adolf i 1590 den sidstnævnte som regerende hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp, og han blev et par år senere gift med Christian IVs søster Augusta.

I 1597 fik Johan Adolf sin yngre bror Johan Friedrich valgt til fyrstærkebiskop af Bremen og i 1607 til fyrstbiskop af Lübeck for at imødegå hans arvekrav på dele af den gottorpske andel af hertugdømmerne. Johan Friedrich var ikke tilfreds med denne affindelse og fik overladt nogle holstenske byer og amter, der imidlertid blev genforenet med den hertugelige gottorpske del, da han døde ugift i 1634. I en polyglot-udgave af Biblen fra 1595 ses Johan Adolfs våben, der ud over de hertugelige våbenmærker indeholder ærkestiftets to krydslagte gyldne nøgler i rødt og et gyldent kors i blåt for fyrstbispedømmet Lübeck (ill. 9).¹⁷ På en mønt fra 1607 førte Johan Adolf endnu fyrstbispedømmet Lübecks kors i et hjerteskjold.¹⁸

Johan Friedrich (1577–1634) var hertug Adolfs fjerdeældste søn. Hans våben ses i en fægtebog fra 1601 med ærkestiftets to nøgler i et hjerteskjold.¹⁹ I en medalje præget i 1621 ses det våben, som Johan Friedrich førte som fyrstærkebiskop af Bremen (to krydslagte nøgler) og fyrstbiskop af Lübeck (kors), ligesom hans ældre bror Johan Adolf havde gjort.²⁰ På Rosenborg i København findes et våben, der er udført som intarsia-arbejde i

Ill. 10. Johan Friedrich (1577–1634), søn af hertug Adolf, fyrstærkebiskop af Bremen og fyrstbiskop af Lübeck. Intarsia-arbejde på Rosenborg med våben, der må formodes at være Johan Friedrichs. I våbenet er der enkelte tinkturfejl. Foto: Rosenborg, København.

Johan Friedrich (1577–1634), younger son of Duke Adolf, Prince-Archbishop of Bremen and Prince-Bishop of Lübeck. Intarsia.

Firenze ca. 1620 (ill. 10).²¹ Det kan mest meningsfuldt forbindes med Johan Friedrich. Farverne i feltet for fyrstbispedømmet Lübeck og i feltet firdelt af Oldenburgs og Delmenhorsts våbenmærker er delvis forkerte.

Hertug Johan Adolfs tredieældste søn *Johan* (1606–55) blev i 1634 valgt til sin farbror Johan Friedrichs efterfølger som fyrstbiskop af Lübeck. Han var allerede i 1623 blevet subkoadjutor og i 1631 koadjutor. Han var videnskabeligt interesseret, især i matematik. På en heliocentrisk (kopernikansk) verdensmodel, der blev fremstillet til ham af en urmager i Lübeck, er hans hertugelige våben indgraveret med fyrstbispedømmet Lübecks våben som hjerteskjold.²² På dette

tidspunkt blev korset gengivet med en bispehue over. Denne tilføjelse skyldes sikkert, at man ville undgå forveksling med Delmenhorsts kors, der også var guld i blåt. I 1647 havde huset Gottorp indgået en aftale med domkapitlet om, at det efter fyrstbiskop Johans død ville vælge endnu 6 medlemmer af fyrstehuset til fyrstbiskop af Lübeck. Ved den westfalske fred 1648, afslutningen på 30-årskrigen, udvirkede Johans ældste bror, den regerende hertug Friedrich III af Slesvig-Holsten-Gottorp, at fyrstbispedømmet Lübeck fortsat kunne eksistere som sådant.

Christian Albrecht (1641–94) var ældste søn af hertug Friedrich III og derfor designeret til at blive regerende hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp, men blev på trods heraf i 1655 valgt som sin farbrors efterfølger som fyrstbiskop af Lübeck. Da han ved sin fars død i 1659 blev regerende hertug, accepterede domkapitlet, at han fortsatte med at være fyrstbiskop, indtil hans yngre bror August Friedrich i 1666 var fyldt 20 år. *Christian Albrechts* hertugelige superexlibris med hans våben med kors og bispehue i hjerteskjoldet for fyrstbispedømmet ses f. eks. på en bog trykt i 1664.²³

Efter at broderen var blevet fyrstbiskop, gennemtvang *Christian Albrecht*, at han selv kunne fortsætte som koadjutor. Han måtte dog forpligte sig til at opgive at være koadjutor, så snart der blev født mandlige livsarvinger i det gottorpske hus. Selv om han de følgende år fik to sønner, betragtede han sig til sin død i 1694 som koadjutor. Derfor vedblev han at føre korset med bispehue i hjerteskjoldet, som det f. eks. fremgår af en mønt præget i 1689 (ill. 11).²⁴ Der er en lukket bøjlekrone på skjoldet. *Christian Albrecht*

Ill. 11. Christian Albrecht (1641–94), søn af hertug Friedrich III, koadjutor i Lübeck Stift. Mønt, 1689. Selv om han på dette tidspunkt var regerende hertug, videreførte han brugen af kors og mitra i hjerteskjoldet.

Christian Albrecht (1641–1694), eldest son of Duke Friedrich III, Coadjutor in Lübeck. Coin, 1689. Even as a reigning Duke, he continued to bear the cross with the mitre in the inescutcheon.

gjorde, hvad han kunne for at hævde sin suverænitet.

August Friedrich (1646–1705), yngre søn af hertug Friedrich III, den regerende hertug Christian Albrechts yngre bror, blev i 1656 valgt til koadjutor og i 1666 til fyrstbiskop af Lübeck og førte derfor det hertugelige våben med kors og bispehue i hjerteskjoldet, som det f. eks. fremgår af en mønt fra 1678.²⁵ Den åbne krone på skjoldet er forsynet med en puld. Bag skjoldet ses en bispestav og et sværd, de traditionelle emblemsignier for en fyrstbiskop. Bispestav og sværd ses også bag August Friedrichs skjold på en mønt fra 1687.²⁶ Men på skjoldet hviler i dette tilfælde de tre hjelme med hjelmtegn for Norge ("arving til Norge"), Slesvig og Holsten. På en

mønt fra 1689 har August Friedrich sat en lukket bøjlekrone på skjoldets overkant.²⁷ Også her ses en bispestav og et sværd bag skjoldet. August Friedrich blev elefantridder i 1667 samtidig med sin bror Christian Albrecht og i anledning af dennes bryllup med kong Frederik III's datter Frederikke Amalie. Den ægteskabelige forbindelse mellem det danske kongehus og huset Gottorp på dette tidspunkt var udtryk for en gensidig forståelse. Kongen og hertugen havde i fællesskab besat grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, der var blevet ledige ved grev Anton Günters død. Det lykkedes kongen at overtage grevskaberne alene, hvorefter fjendskabet med gottorperne fortsatte. I ridderbogen betegnes August Friedrich som biskop af Eutin, stedet hvor han faktisk residerede. Korset med bispehue over ses i hjerteskjoldet, og sværd og bispestav stikker ud bag skjoldet.²⁸ I domkirken i Lübeck er der et prægtigt gravmæle for August Friedrich og hans hustru Christine af Sachsen-Weissenfels. Deres våbener ses i marmor og hænger i form af skjolde på sidevæggene.

August Friedrich var barnløs. Hans nevø Christian August (1673–1726), der var hertug Christian Albrechts næstældste søn, var i 1701 blevet valgt til koadjutor og dermed til August Friedrichs efterfølger. Men det var kun en del af domkapitlet, der stod bag dette valg. Den anden del erklærede sig for kong Frederik IV's yngre bror prins Carl. Da fyrstbiskop August Friedrich var død i 1705, antog Christian August straks titlen fyrstbiskop og lod Eutin besætte af holstenske grenaderer. Kongen lod danske tropper rykke mod Eutin og fordrev Christian Augusts soldater. Denne lille krig endte med, at prins Carl i 1708 opgav

Ill. 12. Christian August (1673–1726), søn af hertug Christian Albrecht, fyrstbiskop af Lübeck, elefantridder 1709. Hans våben i Elefantordenens ridderbog I side 62. Foto: Jørgen Pedersen, gengives med tilladelse fra Ordenskapitlet.

Christian August (1673–1726), younger son of Duke Christian Albrecht, Prince-Bishop of Lübeck, Knight of the Order of the Elephant 1709.

sine krav på fyrstbispedømmet mod en pension, der blev udredt af dronning Anne af England og af den hollandske regering. Dette må ses som udslag af den ligevægtspolitik, som de vesteuropæiske stormagter tilstræbte. Derefter blev Christian August definitivt anerkendt som fyrstbiskop af Lübeck, og hans mindreårige søn Carl (1706–27) blev i 1707 udnævnt til koadjutor, men han døde året efter sin far og nåede aldrig reelt at overtage

fyrstbispedømmet. Christian August blev elefantridder i 1709, og hans våben med kors og bispehuen i hjerteskjoldet og fyrstbiskoppelige embedsinsignier bag hovedskjoldet ses derfor i ridderbogen (ill. 12).²⁹ Udnævnelsen må ses som en diplomatisk bekræftelse på, at den danske prins Carl havde frasagt sig fyrstbispeværdigheden. I ridderbogen betegnes Christian August kun som *udvalgt* fyrstbiskop af Lübeck. Desuden kaldes han administrator af Slesvig, Holsten etc. som følge af, at han på dette tidspunkt var formynder for sin nevø Carl Friedrich, der som 2-årig havde efterfulgt sin far hertug Friedrich IV som regerende hertug af Slesvig-Holsten-Gottorp. Faderen var gift med den svenske kong Carl XII's søster Hedvig, og Danmark var i krig med Sverige. Carl Friedrich blev gift med zar Peter af Ruslands datter Anna, og de blev forældre til Carl Peter Ulrich, der i 1762 blev zar Peter III af Rusland og dermed Danmarks dødsfjende, fordi den gottorpske del af Slesvig ved afslutningen af den store nordiske krig i 1720 var kommet i Frederik IV's besiddelse.

Carl (1680–1729), Frederik IV's yngre bror, fik som dansk prins apanage og havde derfor ikke behov for at blive fyrstbiskop for at blive forsørget. Bestræbelserne på at gøre ham til fyrstbiskop af Lübeck var givetvis udslag af kongens politik. Fra dansk side må der være foregået en diplomatisk påvirkning af domkapitlet, hvis ene del altså nu handlede i modstrid med den aftale, der i 1647 var indgået med gottorperne. På Rosenborg findes to signeter, der er fremstillet til prins Carl som fyrstbiskop af Lübeck (ill. 13 og 14). Hovedskjoldet har felter for Danmark, Norge og Sverige/Unionen med fyrstbispe-

Ill. 13 og 14. Carl (1680–1729), søn af Christian V, valgt til fyrstbiskop af Lübeck af en del af domkapitlet, trådt tilbage i 1708. Signeter på Rosenberg, det til højre vist spejlvendt. Der ses felter for Danmark, Norge og Sverige/Unionen i hovedskjoldet og kors og mitra i hjerteskjoldet for fyrstbispedømmet Lübeck. Foto: Rosenberg, København.

Carl (1680–1729), younger son of King Christian V, elected Prince-Bishop of Lübeck by a part of the diocese chapter, renounced 1708. Matrices. Cross and mitre of the diocese of Lübeck are placed upon the fields of Denmark, Norway and Sweden/The Scandinavian Union.

dømmets våben som hjerteskjold. Prinsens navn ses ikke i en omskrift. Men der kan ikke være tvivl om, at signeterne var beregnet for prins Carl. Kartouchernes stil henfører dem til begyndelsen af 1700-tallet, og brugen af den særlige trebøjlede prinsekrone, der egentlig skulle have haft en perle øverst i stedet for et kors, indikerer også, at signeterne må være prins Carls. De differentierede kongelige kroner, der var fastsat i kronereglementet af 1693 til brug på elefantridderskjoldene, blev på denne tid også anvendt i andre sammenhænge. Seglaftryk i Rigsarkivets seglsamling bekræfter, at prins Carl faktisk har brugt våbenet.

Adolf Frederik (1710–71), fyrstbiskop Chri-

stian Augusts næstældste søn, blev i 1727 fyrstbiskop af Lübeck. Han var 1739–45 formynder for hertug Carl Peter Ulrich. I 1743 blev Adolf Frederik valgt til tronfølger i Sverige. I 1750 gav han afkald på fyrstbispedømmet Lübeck og blev konge af Sverige i 1751. Som svensk tronfølger lagde han sit hertugelige våben inklusive fyrstbispedømmets kors og bispehue som midterskjold på det svenske kongelige våben, som det fremgår af seglaftryk (ill. 15). Fyrstbispedømmets våben førte Adolf Frederik ikke som svensk konge.

Friedrich August (1711–85), fyrstbiskop Christian Augusts tredieældste søn, blev i 1743 valgt til koadjutor i Lübeck og efter broderen Adolf Frederiks afkald i 1750 til

Ill. 15. Adolf Frederik (1710–71), søn af fyrstbiskop Christian August, fyrstbiskop af Lübeck, svensk tronfølger. Seglaftryk for ham som tronfølger i Sverige og fyrstbiskop af Lübeck. Det hertugelige våben med fyrstbispeddømmets våben i hjerteskjoldet er lagt på det svenske kongelige våben. Rigsarkivet, København.

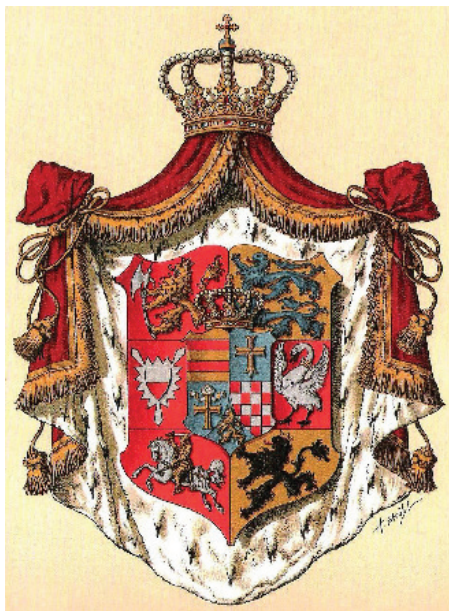
Adolf Frederik (1710–1771), younger son of Prince-Bishop Christian August, Prince-Bishop of Lübeck, Heir to the Swedish throne. Seal for him as an Heir to the throne of Sweden and as a Prince-Bishop of Lübeck. His ducal arms with the arms of the prince-bishopric are placed upon the royal arms of Sweden.

fyrstbiskop. Efter mordet på zar Peter III i 1762, der afværgede en truende krig mod Danmark, gjorde zarens hustru Katharina den Store som regerende kejserinde af Rusland Friedrich August til formynder for sin søn storfyrst Paul. Paul var fra 1762 formelt også hertug af Holsten-Gottorp, og Friedrich August blev tillige statholder i den storfyrstelige del af Holsten, som han styrede indtil 1773. Fra dansk side var man interesseret i at mageskifte grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, der siden 1667 hørte til det danske monarki, med den gottorpske del af Holsten for derved at få et samlet landområde.

Katharina den Store blev vundet for en sådan løsning på den dansk-gottorpske strid og afsluttede i 1767 på sin søns vegne en foreløbig mageskiftetraktat med Danmark, hvorved huset Gottorp også formelt gav afkald på alle rettigheder til den tidligere gottorpske del af Slesvig. Da storfyrst-hertug Paul var blevet myndig, blev bestemmelserne virkeliggjort i 1773. Paul overtog dog ikke selv Oldenburg og Delmenhorst, men overlod dem til sin hidtidige formynder Friedrich August, hans farfars fætter (hvis man regner med, at Peter III var Pauls far). Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst blev i 1777 af den romersk-tyske kejser ophøjet til et hertugdømme.

I 1756 var den dengang 3-årige (arve)prins *Frederik*, søn af kong Frederik V og dennes anden dronning Juliane Marie, som resultat af et intensivt forarbejde fra den danske regerings side blevet valgt af danskvenlige domherrer til koadjutor i fyrstbispeddømmet Lübeck. Hans krav bortfaldt imidlertid med mageskiftetraktaten og synes aldrig at have fået heraldiske konsekvenser. Derefter blev Friedrich Augusts søn *Wilhelm* valgt til koadjutor, men på grund af sindssyge måtte han i 1776 give afkald på denne stilling.

Hertug Friedrich August af Oldenburg vedblev at være fyrstbiskop af Lübeck og havde således fortsat en lille del af Holsten under sig. Derfor genfindes våbenet med korset og bispehuen i et hjerteskjold på en mønt fra 1775,³⁰ hvor Friedrich August i omskriften betegnes som regerende hertug af Oldenburg. Friedrich August ligger begravet i Neue Fürstliche Grabkapelle i domkirken i Lübeck, og dér ligger også hans far, fyrstbiskop Christian August, og hans tidligt afdøde ældste bror Carl. Over indgangsfor-

Ill. 16. Storhertugdømmet Oldenburgs store statsvåben, fastsat 1829, officielt statskendetegn til 1918. Fyrstendømmet Lübecks våben, kors og bispehue med infulae, udgør et af felterne i midterskjoldet. Tegning af H. Ströhl.

Arms of the grand duchy of Oldenburg, 1829. Cross and mitre with infulae, arms of the principality of Lübeck, can be seen in one of the fields in the middle.

talen ses det hertugelige våben med fyrstbispedømmets våbenmærke i midten og sværd og bispestav krydslagt bag skjoldet.

Fyrstbiskop Friedrich Augusts nevø *Peter Friedrich Ludwig* (1755–1829) blev i 1776 valgt til koadjutor i Lübeck. I 1780 blev han elefant-ridder. Derfor ses hans våben i Elefantordenens ridderbog, hvor hjerteskjoldet med fyrstbispedømmets kors og bispehue fejlagtigt er anbragt i et felt tværdelt af blå og rødt.³¹ Efter farbroderens død i 1785 blev han fyrstbiskop. Samtidig blev han administrator af hertugdømmet Oldenburg for sin sindssyge

fætter Wilhelm for efter dennes død i 1823 at blive regerende hertug af Oldenburg. Kort efter 1800 var fyrstbispedømmernes tid ved at rinde ud. I 1802 blev fyrstbispedømmet Lübeck ophævet og gjort til det i formel henseende rent verdslige fyrstendømme Lübeck. Det blev i 1803 som arveligt fyrstendømme givet til hertugen af Oldenburg som erstatning for ophævelsen af Wesertolden. Peter Friedrich Ludwig var således fra 1803 fyrste af Lübeck, d. v. s. området omkring Eutin. Denne formelle ændring kom i virkeligheden meget belejligt for huset Gottorp, for med Peter Friedrich Ludwig var man netop nået til gottorper nr. 6. Herefter ville domkapitlet altså ikke længere have været forpligtet til i henhold til aftalen fra 1647 at vælge en gottorper til fyrstbiskop.

På Wienerkongressen i 1815 var det blevet bestemt, at en række hidtidige større hertugdømmer for fremtiden skulle være *storhertugdømmer*. Det gjaldt også hertugdømmet Oldenburg. Det var dog først Peter Friedrich Ludwigs søn Paul Friedrich August, der i 1829 antog titlen storhertug af Oldenburg. Samme år blev storhertugdømmets store statsvåben fastsat, hvori fyrstendømmet Lübecks våben indgik som et felt i midterskjoldet (ill. 16).³² Bispehuen var nu blevet forsynet med infulae. Statsvåbenet som sådant var statskendetegn indtil 1918, da storhertugen abdicerede ligesom alle øvrige tyske fyrster. Den storhertugelige regering i fyrstendømmet Lübeck havde indtil 1918 et eget våben i en stor og en lille udgave. I den store var fyrstendømmet Lübecks våben lagt på Oldenburgs og Delmenhorsts våbenmærker. Den lille udgave bestod alene af våbenet med kors og bispehue.³³

Våbenerne blev siden brugt i kommunalheraldikken. I 1926 fik Landkreis Eutin et våben bestående af Oldenburgs, Delmenhorsts og det tidligere fyrstendømme Lüneburgs våbenmærker.³⁴ Ved en kommunalreform, der indebar en sammenlægning til større administrative områder, overlevede korset og bispehuen i 1971 i våbenet for Kreis Ostholstein.³⁵

Eutin Slot har lige til nutiden været i den storhertugelige oldenburgske slægts besiddelse. I 1992 blev slottet omdannet til en stiftelse, der administreres i et samarbejde med forbundslandet Schleswig-Holstein og bruges som kulturcenter og museum. I bestyrelsen sidder en hertug af Oldenburg – som en efterklang af forfædrenes omsorg for yngre sønner, der skulle have et standsmæssigt underhold.

Noter

- 1 Verein Herold, Berlin (udg.): *Das Wappenbuch des Reichsherolds Caspar Sturm*, Neustadt an der Aisch 1984, s. 254f.
- 2 Biografiske oplysninger om danske kongesønner er fortrinsvis hentet fra *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udgave, 1979-84.
- 3 Rigsarkivet, København, Jacob Langebeks samling af segltegninger, XV 3 a.
- 4 Rigsarkivet, København, TKUA, E 1, b-355.
- 5 Rigsarkivet, København, TKUA, E 1, a-49.
- 6 Rigsarkivet, København, TKUA, E 1, c-199.
- 7 Poul Bredo Grandjean (udg.): *Danske kongelige Segl fra Frederik II.s, Christian IV.s og Frederik III.s Tid 1559-1670*, Kbh. 1951, s. 27, tavle 14 e.
- 8 Grandjean (udg.): *Danske kongelige Segl ...*, s. 27f, tavle 14 g.
- 9 *Ibid.*, s. 28, tavle 14 h.
- 10 Jørgen Pedersen: *Riddere af Elefantordenen ...*, Syddansk Universitetsforlag 2009, s. 441.
- 11 Grandjean (udg.): *Danske kongelige Segl ...*, s. 21, tavle 9 d.
- 12 *Ibid.*, s. 22, tavle 9 f.
- 13 *Ibid.*, s. 22, tavle 10 f.
- 14 *Ibid.*, s. 30, tavle 16 k.
- 15 Rigsarkivet, København, Kongehuset, Christian IV, breve fra kongens børn af 1. ægteskab og andre arkivalier vedr. disse, "Leichen Process" 1634, jfr. Nils G. Bartholdy: "Leichenbegängnisse dänisch-norwegischer Könige in heraldisch-vexillologischem Licht", i: *Genealogica & Heraldica. Report of The 20th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences in Uppsala ... 1992*, Stockholm 1996, s. 102.
- 16 Biografiske oplysninger om gottorperne er fortrinsvis hentet fra de fyldige indledninger i *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, Berlin 1908, og i Carsten Porskrog Rasmussen, Inge Adriansen & Lennart S. Madsen (red.): *De slesvigske hertuger*, Aabenraa 2005.
- 17 Heinz Spielmann & Jan Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock. Kunst und Kultur am Schleswiger Hof 1544-1713*, Schleswig 1997, s. 440 og 553f.
- 18 *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, s. 114, nr. 264 A, tavle 29.
- 19 Spielmann & Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock*, s. 333 og 557f.
- 20 *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, s. 194, nr. 492, tavle 27.
- 21 Spielmann & Drees (udg.): *Gottorf im Glanz des Barock*, s. 442 og 579.
- 22 *Ibid.*, s. 360 og 529.
- 23 *Ibid.*, s. 347 og 561.
- 24 *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, s. 156, nr. 373, tavle 23.
- 25 *Ibid.*, s. 203, nr. 504 C, tavle 33.
- 26 *Ibid.*, s. 203, nr. 504 D, tavle 33.
- 27 *Ibid.*, s. 205, nr. 508 B, tavle 27.
- 28 Pedersen: *Riddere af Elefantordenen ...*, s. 57.
- 29 *Ibid.*, s. 93.
- 30 *Chr. Lange's Sammlung schleswig-holsteinischer Münzen und Medaillen*, s. 212, nr. 523, tavle 28.
- 31 Pedersen: *Riddere af Elefantordenen ...*, s. 170.
- 32 Hugo Gerard Ströhl: *Deutsche Wappenrolle*, Stuttgart 1897, s. 39 og planche IX.
- 33 Ströhl: *Deutsche Wappenrolle*, s. 40.
- 34 Klemens Stadler: *Deutsche Wappen Bundesrepublik Deutschland*, Band 1 Die Landkreiswappen, Bremen 1964, s. 33.
- 35 Martin Reißmann: *Die Wappen der Kreise, Ämter, Städte und Gemeinden in Schleswig-Holstein*, Husum 1997, s. 28f.

Heraldica varia

Kunglig närvaro i Övraby

I Övraby kyrka på det fagra Österlen finns en minnestavla från 1689, tio år efter skånska krigets slut. Den är uppsatt på norra långväggen och man kan inte undgå att lägga märke till den i den lilla 1100-talskyrkan, restaurerad 1906. Syftet var nog att påminna allmogen om att Skåne nu var svenskt och att kungen hette Carl XI. I färskt minne hade man ännu danske kungens Christian V försök att återta de förlorade landskapen, men i kriget 1675-79 hade svenske kungen mot alla odds med framgång försvarat Sveriges nyvunna landområden i söder.

Kungens namnchiffer i guld mot en blå

fond är centralt placerat på minnestavlan, som är skulpterad i trä, förgylld och bemålad i klara färger, som med ålderns rätt bleknat något. Namnchiffret omges av fyra mindre sköldar i krusidullig högbarock med Svea rikes gyllene lejon och de tre kronorna, här återgivna en över två. Två respektingivande lejon håller minnestavlan i ett stadigt grepp och över hela härligheten tronar kungens kvadrerade vapen:

Pfalz svarta lejon i den gyllene hjärtskölden, Wittelsbachs bayerska blåvita snedspetsrutor, Jülichs gyllene lejon i rött fält, Kleves vapenfigur av guld i rött fält och i fjärde fältet Bergs röda lejon i fält av silver. Kleves vapenfigur är nog ett tappert försök

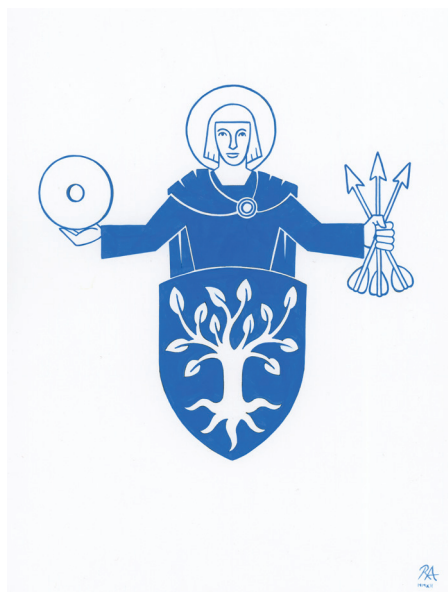
av bildhuggaren att återge dess åttaarmade gyllene liljekors överlagt en sköld av silver, som här emellertid utelämnats. Att döma av sådana och andra detaljer kan man dra slutsatsen att minnestavlan knappast är något praktstycke, men torde ha utförts av någon skicklig lokal mästare. Alltsammans är krönt med kunglig krona och grekiskt kors. Carl XI var ju konung "av Guds nåde". Man kan utan svårighet föreställa sig hur den skånska allmogen motvilligt hukade sig inför denna handfasta symbol för sin nya överhet.

Carl Anders Breitholtz

Kongressmerke for den 31. internasjonale kongress for genealogi og heraldikk.

I forbindelse med den 31. internasjonale kongress for genealogi og heraldikk som avholdes i Oslo den 13.–17. august 2014, utlyste kongressens hovedkomité en åpen konkurranse om kongressmerke, og inviterte spesielt studentene ved en grafisk skole til å komme med sine forslag. Det kom en rekke forslag fra disse studentene, samt flere gode bidrag fra innsendere som hadde sett informasjonen om konkurransen på hjemmesidene til bl.a. Norsk Slekthistorisk Forening og Norsk Heraldisk Forening. Hovedkomiteen ønsket et merke som ivaretok tre viktige aspekter for kongressen – at dette handler om genealogi, at dette handler om heraldikk og at dette er knyttet til Oslo.

Det merket som ble premiært med førsteplass oppfylte etter hovedkomiteens syn alle

Ill.: originaltegning av Ronny Andersen

disse hensyn på en bedre måte enn de foreliggende alternativer. Merket oppleves som enkelt og klart, farvene som er benyttet, blått og hvitt (blått og sølv) er Oslos gamle farver slik vi kjenner det fra det gamle byflagget og også fra Christianias borgervæbningsfane fra 1600-tallet.

Vinneren av konkurransen, Ronny Andersen, gir selv følgende begrunnelse for sitt forslag: *Udfordringen ved at udforme dette mærke var, at det skal kombinere de tre elementer heraldikk, genealogi og Oslo, samtidig med at det skal fremstå rimeligt enkelt og også fungere i mindre format. Det heraldiske skjold med genealogiens træ var oplagte at anvende, mens det var lidt sværere at få en henvisning til Oslo inkorporeret. Oslos segl er en anelse kompliceret, men hovedfiguren, Skt. Hallvard, var an-*

vendelig og fungerer nu som en slags skjoldholder. Blåt og hvidt indgår i det farvelagte segl og også i Oslos gamle byflag. Oslos nuværende flag er blåt med en gengivelse af seglet. Samtidig indgår blåt og hvidt som bekendt i Norges flag.

Blasoneringen blir: et opprykket sølv

(linde-)tre i blått skjold. Fra øvre skjoldkant som skjoldholder en oppvoksende helgen, St. Hallvard, med blå kjortel og kappe, holdende i høyre hånd et sølv møllehjul og i venstre hånd tre piler i sølv.

Kaare Seeberg Sidselrud

Ny litteratur siden sidst

Göbl, Michael: *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*. Schleinbach: Edition Winkler-Hermaden, 2013. 208 s., 255 farveillustrationer. Pris: €24,95 hos www.edition-wh.at.

Hofråd, dr. Michael Göbl, arkivar i det østrigske statsarkiv i Wien, har med dette våbenleksikon skabt en håndbog over det vidtforgreneede habsburgermonarkis mange våbenmærker. Efter forordet og indledningen, der bl.a. opridser bogens hensigt: "Das vorliegende 'Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder' versteht sich deshalb nicht nur als Nachschlagewerk für den interessierten Laien beim Entzählen der heraldischen Bildersprache, sondern auch als Hilfe für Historikerinnen und Historiker, ..." følger en kort gennemgang af habsburgerernes historie og heraldik. I alfabetisk rækkefølge kommer herefter våbenene for de byer, lande, kongeriger, hertugdømmer o.s.v., hvis våbenmærker har indgået i habsburgernes våbener, fra A (Aargau) til Z (Zypern/Cypern).

Oplysningerne ved hvert våben giver korte historiske oplysninger om det pågældende område, om våbenets historie og indhold,

samt hvornår våbenet har været ført af en habsburgsk monark.

Illustrationerne er hentet fra tre kilder; en tredjedel er H.G. Ströhls klassiske tegninger, en tredjedel er hentet fra det østrigske statsarkivs samlinger af segl og våbentegninger og endelig er der en tredjedel af illustrationerne, som Göbl selv står for, da der ikke kunne findes egnede forlæg. Disse er de svageste. Mens Ströhls tegninger er kendte, er der mange interessante illustrationer blandt de, der hidrører fra statsarkivets samlinger. Man kunne have ønsket sig en datering af netop disse illustrationer, da der ikke altid er overensstemmelse mellem illustrationens tilblivelsestidspunkt og hvornår våbenet har optrådt i et habsburgsk våben. Illustrationerne er ganske små, men det kan næppe være anderledes med så mange illustrationer i en bog, der også skal være håndterlig. Værket kan anbefales som en praktisk håndbog, der kan finde anvendelse i mange sammenhænge, og som til overflod kan erhverves til en ganske overkommelig pris.

Ronny Andersen

Bengt Olof Kälde

8.6. 1936 – 6.2. 2014

Palettens färger har torkat, konstnärens pensel är nedlagd för alltid. En konstnär med en sällsynt omfattande mångsidighet har gått ur tiden. Från emblem, exlibris, heraldiska vapen och fanor till mosaikarbeten, mässhakar, ikoner och glasfönster eller, för att inte glömma, omslag och vinjetter till böcker, program och tidskrifter, däribland för Heraldisk Tidsskrift år 1960. Ingenting var främmande för kyrkokonstnären och heraldikern **Bengt Olof Kälde**, en av vår tids stora och internationellt verksamma svenska kyrkokonstnärer. I kyrkorummens sakrala utsmyckning och bildframställning på vapensköldar är han en av 1900-talets mest produktiva heraldiker i Sverige. Genom sin teoretiska sakkunskap och sitt högt stående konstnärskap har han också i många avseenden bidragit till att popularisera heraldiken

i Sverige. Han intresserade sig för olika saker och studerade på 1960-talet bl.a. gammal-kyrklig konst i Italien, ikonmåleri i Grekland och glasmåleri i Tyskland. Hans namn är även synonymt med den svenska kyrkliga heraldiken. Svenska kyrkans vapen, standar och ämbetssigill blev i sin helhet förnyade under 1960- och 1970-talen och är samtliga renritade av honom. År 1977 fastställdes ett eget vapen för Svenska kyrkan, även av hans hand. Det är kanske ett av de mest kända vapnen som möter oss på flera ställen idag. Hans stil blev lika karaktäristisk som personlig, vilket gör att man nästan genast igenkänner hans alster. Man kan kanske göra en jämförelse med 1930-talets bruksgrafik men som dock avspeglar nya heraldiska uttrycksformer.

Redan under sin skoltid hade han förmå-

Serafimersköld för kronprins Philippe av Belgien (2002).

Polens president Lech Walesa (1995).

Mærsk Mc-Kinney Møllers skydeskive (1997).

nen att känna Johan Kleberg och Arvid Berghman, vilka båda uppmuntrade honom att intressera sig för heraldiken. Ämnet för en muntlig framställning i modersmålsundervisningen vid Uppsala högre allmänna läroverk blev *vapensköldar* och, år 1950 ritade han sitt första exlibris till en skolkamrat. Efter dimission från Katedralskolan i Uppsala utbildade Bengt Olof sig vid Konstfackskolan i Stockholm där han deltog i den konstindustriella skolans kvällskurser och läste därefter konsthistoria vid Uppsala universitet varvat med en konstnärlig utbildning i München vid *Akademie der bildenden Künste*. Sin verkliga lärofader fick han i Paul Boesch, introducerad av Arvid Berghman, vilken han lärde känna år 1956 i Bern. Han intresserade sig tidigt för släktforskning och det var under språkstudierna i England som han fängslades av det heraldiska bildspråket och dess strama regler. Hemkommen presenterade han sin egen skolas – idag Katedralskolans – vapen i en nyteckning 1954. Den kom att presenteras i tidningspressen och därigenom blev han uppmärksammasad och känd. Denna uppmärksamhet som heraldisk konstnär skulle senare genom åren upprepas och befästas vart efter det ena stilsäkra biskopsvapnet efter det andra blev offentliggjort.

När den finska kyrkostyrelsen vände sig till undertecknad år 1977 med begäran om information om utländska stiftsvapen togs omedelbart kontakt med Bengt Olof och med Societas Heraldica Scandinavica som ställde ett antal exemplar av *Heraldisk Tidsskrift* till förfogande med Bengt Olofs artikel (HT nr. 35), vilken publicerats samma år. Den artikeln, vid sidan av hans fina ritningar av stifts- och biskopsvapen, var en betydande inspirationskälla för arbetsgruppen. Stiftsvapnen introducerades i Finland år 1985.

När Prix Gustaf von Numers tilldelades kyrkokonstnär Bengt Olof Kälde så var det framför allt 'för konstnärliga insatser med personlig prägel inom den [svenska] kyrkliga heraldiken.' Det var en sällsynt stor glädje för undertecknad att på Kungl. Maj:ts Orden få överrätta priset i augusti 1996 då han inte kunde delta i den internationella kongressen det året.

Bengt Olof tillträdde som vapenmålare vid Kungl. Maj:ts Orden år 1985 då arbetet med att måla sköldar återupptogs efter David Friefeldt som hade avlidit år 1978. Här kom han utöver det konstnärliga även att intressera sig för det tekniska med vapenmålaret. Han gjorde därför färgsnittsprovtagningar av äldre sköldars grundning

och färgskikt för att klarlägga hur den tekniska uppbyggnaden av sköldarnas målningsskikt från olika tider hade gått till. Tekniken bygger på principen att ljuset skall reflekteras mot metallen och ge färgen en *lyster*. Därefter utvecklade han den teknik som baserade sig på den ursprungliga, klassiska lystertekniken – målning på slagaluminium och bladguld, vilken gav en större transparens och lyskraft. Jämfört med sin företrädare ser man i varje vapen en personlig, självständig stil. Ett flertal äldre sköldar renoverade han även. Han har målat inalles 106 sköldar fram t.o.m. år 2003.

Bengt Olof verkade aktivt i Svenska Nationalkommittén för Genealogi och Heraldik fr.o.m. 1990 som dess sekreterare och i Stiftelsen Skandinavisk vapenrullas heraldiska råd. Åren 1986–2002 var han även ledamot av Statens heraldiska nämnd. År 1998 invaldes Bengt Olof i *l'Académie Internationale d'Héraldique* med stol nr. 29. Han var hedersledamot av Heraldiska Samfundet i Sverige och medlem av flera nationella och internationella heraldiska föreningar.

Bengt Olof var en djupt kännande och en *sökande* person i många avseenden och kom att vistas många år som lekmannabroder i benediktinerklostret Erlach i Österrike, där han inträdde år 1964. Efter att ha lämnat klostret tillbringade han åren 1982–84 vid konstakademien i Wien där han genomgick dess *Meisterschule für Restaurierung und Konservierung*. Som sällskapsmänniska var Bengt Olof en inspirationskälla. Besöken hemma hos honom i Uppsala var en höjdpunkt, inte minst när man fick följa upp i ateljén på övre våningsplanet och beskåda under arbete varande serafimersköldar och andra heraldiska alster.

På sitt anspråkslösa sätt berättade han om arbetenas framskridande och därmed förbundna frågor. Beträffande serafimersköldarnas tillblivande förde han dagliga anteckningar vilka utgör en guldgruva för forskare avseende dokumentationen av hans sätt att arbeta. Det var ett privilegium att beredas tillfälle att få njuta av dessa stunder vilka oftast avslutades med en god middag tillberedd av hustru Anne. Deras gästfrihet var underbar. Anne var även oerhört viktig för Bengt Olof som hans administratör och handsekreterare, hemma såväl som på de årliga resorna i Europa. Hon höll reda på allting av vikt.

Tord Harlins och Oloph Bexells initiativ till boken *Bengt Olof Kälde – Kyrkokonstnär och heraldiker* blev en fantastisk retrospektiv betraktelse av hans konstnärskap år 2006 inför 70-årsdagen, en hyllning till en verkligt stor konstnär. Glädjande nog hann Bengt Olof få vara med om offentliggörandet av boken men sjukdomen hade redan börjat ta över. Nu har han funnit frid och gått till sin Herre.

Sorgen är stor men Bengt Olofs arbeten kommer alltid att finnas och vittna om en högt stående konstnärlig skaparkraft. För det skall vi vara oerhört tacksamma. Med sitt kultiverade sinne för vapenbeskrivningen hade han känslan för en personlig formgivning. Varje vapen, exlibris eller sigill har en personlig stil, präglad av en stringent klarhet i den heraldiska kompositionen och med en harmoni i proportioner, form och färg. Nu återstår endast att katalogisera det efterlämnade arvet av skisser, teckningar och korrespondens, vilka så småningom skall överlämnas till Riksarkivet. Vi minns honom med tacksamhet.

Tom C. Bergroth

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, mens forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendte manuskripter, billeder m.m., men returnerer i øvrigt billedmateriale efter brugen.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med 1 ½ linjes afstand og 4-5 cm bred margen. Forkortelser bør så vidt muligt undgås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). *Referencer og litteratur* samles efter artiklen eller indsættes evt. i *Noter*. Egentlige artikler skal være forsynet med et *abstract* på engelsk. Normalt skal dette være på 100–200 ord – ca ½ trykside. I tillæg til dette sammendrag skal der foreligge forslag til nøgleord (*keywords*), dog ikke flere end max. 5–10 ord pr. artikel.

Artikler og anmeldelser sendes elektronisk tillige med en udskrift på papir. Det digitale materiale kan om nødvendigt sendes på CD/DVD. Den elektroniske tekst leveres som Word eller RTF. Hvis tekst og billeder tilsammen har en datamængde på under 20 MB, kan det digitale materiale dog sendes som e-post. Den elektroniske tekst bør kun vise én teksttype, altså uden kursivering, fed type eller understregninger. Sådanne markeringer kan derimod angives i det vedlagte manuskript. I den elektroniske tekst må der ikke bruges automatisk orddelingsfunktion eller tabulator ved linjeskift. Der må ikke forekomme blanke linjer mellem afsnittene. Der skal bruges automatisk funktion til slutnoter. I papirudskriften kursiveres titler på bøger og tidsskrifter, der henvises til, og forfatternavn, titel og udgivelsesår og -sted anføres.

Anmeldelser forsynes med overskrift af følgende indhold og med tegnsætning som anført: Forfatterens/forfatternes navn/e: Bogens titel (evt. undertitel eller skriftrække). Udgivelsessted, forlag, året på titelbladet og eventuelle ISBN/ISSN-numre. Antal sider (evt. romertal + arabertal, f.eks. XII, 356 s.). Ved illustrerede værker antal plancher eller blot ill., antal kort. Pris i oprindelseslandets valuta.

Billeder. Billedtekster skrives ligeledes for sig og nummereres fortløbende. Der bruges betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Billedernes omtrentlige placering i brødteksten markeres i margenen. Billedforslag med tilhørende undertekster vedlægges samtidig med, at manuskriptet indsendes. Billedteksterne skal foreligge på et af de skandinaviske sprog samt på engelsk.

Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme i manuskriptet. Når manuskriptet er godkendt og korrekturen foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke ventes fulgt af redaktionen. Dersom rettelser mod manuskript er tvingende nødvendige, betales de af forfatteren.

Efter udsendelsen af tidsskriftet får forfatteren et antal heraf, svarende til antallet af trykte sider i artiklen.

Societas Heraldica Scandinavica forbeholder sig som udgiver af Heraldisk Tidsskrift retten til at publicere sammenfatninger af artiklerne på selskabets hjemmeside og i internationale forskningsdatabaser. Societas Heraldica Scandinavica forbeholder sig endvidere retten til at genpublicere de trykte artikler på selskabets hjemmeside under "open access" principperne efter en vis karenstid.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender det skriftserien Heraldiske Studier. Heraldisk Selskabs hjemmeside er på adressen: www.heraldik.org

Heraldisk Selskabs styrelse

FORMAND: Professor, Ph.D. Peter Kurrild-Klitgaard, AIH, FRHistS

Tesdorpsvej 59, DK-2000 Frederiksberg, Danmark – kurrild-klitgaard@heraldik.org

NÆSTFORMAND: Universitetslektor, jur.dr. et fil.kand. Eric Bylander, Sverige – bylander@heraldik.org

SEKRETÆR: Hovrättsassessor, jur.lic. Martin Sunnqvist

Örjagården, Örja byväg 11 A, SE-261 51 Landskrona, Sverige – sunnqvist@heraldik.org

KASSERER: Prokurist, Ph.D. Niels Arne Dam – dam@heraldik.org

REDAKTÖR HERALDISK TIDSSKRIFT: Rådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, aih, Norge – sidselrud@heraldik.org

REDAKTÖR SKANDINAVISK VAPENRULLA: Kgl. våbenmaler, cand.mag. Ronny Andersen, aih,

Amalienborg Slotsplads 7 E, DK-1257 København K, Danmark – andersen@heraldik.org

WEBREDAKTÖR: Fil.stud. Jens Christian Berlin, Sverige – berlin@heraldik.org

REDAKTÖR ELEKTRONISK NYHEDSBREV: Teol.stud. Claus K. Berntsen, Sverige – berntsen@heraldik.org

SALGSANSVARLIG: Civilingeniør, cand.polyt. Bo Møller

Bækkeskovvej 23, DK-2700 Brønshøj, Danmark – moller@heraldik.org

Heraldisk konsulent, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, AIH, Danmark – bartholdy@heraldik.org

Heraldisk rådgivere, fil.mag. Wilhelm Brummer, Finland – brummer@heraldik.org

Cand.mag. et art. Carl-Thomas von Christiernson, Danmark – christiernson@heraldik.org

Matthías Arni Jóhannsson, Island – johannsson@heraldik.org

Ph.D. Antti Matikkala, aih, FSA, FRHistS, Finland – matikkala@heraldik.org

Advokat Tom S. Vadholm, aih, Norge – vadholm@heraldik.org

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 109

Arkivar, seniorrådgiver Knut Johannessen – knjo@arkivverket.no

Heraldisk konsulent, seniorforsker Nils G. Bartholdy – bartholdy@heraldik.org

Fil. kand. Carl Anders Breitholtz – abreitholtz@hotmail.com

Rådgiver, cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud – kss@sidselrud.net

Kgl. våbenmaler, cand.mag. Ronny Andersen – info@arsheraldica.dk

Amanuens, ordensintendent Tom C Bergroth – tom.bergroth@turku.fi

